

Милосав БАБОВИЋ

ИСТОРИЈСКИ РОМАН „ПОРУКЕ“ ЧЕДА ВУКОВИЋА

У развоју европских књижевности историјски роман се појавио тек почетком XIX века, док су ритерски, авантуристички и љубавни познати већ у средњем веку. Касна појава ове романескне варијанте најједноставније се може објаснити чињеницом да аутентични историјски роман није могао настати пре појаве реалистичког стваралачког метода. Творац овог типа романа, Валтер Скот, аутор „Пуританаца“ (1816) и „Роба Роја“ (1818), формулисао је тезу да „књижевност не треба само да описује живот људске заједнице, већ и да га објасни откривањем законитости у друштвеним односима“.¹⁾ Овај узус је условио специфику и комплексност поетике историјског романа у односу на остале варијанте жанра. Пре свега, *његов сижје мора бити заснован на историјском збивању или судбини историјске личности, а објективација сижјеа усклађена са историјским изворима*. То је у суштини најбитнији дистингтивни знак историјског романа.

Декабрист А. Корнилович је са разлогом писао: „Недостатак материјала нанео је много штете вредности романа. Страсти људске су увек исте, али су различити облици њиховог манифестовања. Они се изражавају у дијалозима који морају носити печат века, откривати тадашња схватања и бити казани изворним језиком...“²⁾ Логично је да никакав таленат не може уверљиво и успешно писати о животу људи не познајући живот средине и времена одабраних за предмет дела, мада у многим типовима романа није потребно изучавање грађе, онакво какво је неопходно за стварање историјског романа.

Значајан је податак да је славни романсијер Стендал био даровит математичар. Јер се математика заснива на строгој законитости и тачности. Стендал је прокламовао начело да је „писац историчар и политичар“, а његово дело „истраживање духа

¹⁾ Литературная энциклопедия, Москва 1971, т. 6, 897.

²⁾ История русского романа, АН СССР, М—Л 1962, 1, 205.

епохе које допуњава историју“.³⁾ Истина, Стендала је и лични живот могао довести до оваквог схватања статуса уметника и уметничког стваралаштва. Као Наполеонов официр учествовао је у биткама код Маренга, Аустерлица, доживео пораз „непобедиве армије“ на Бородину и њено трагично повлачење. Зато фабуларни фон „Црвеног и црног“ стварају пасажии о великој револуцији и империји, мада основу сторије Жилијена Сорела чини хроника судског процеса богослова Берто (1827). А у другом знаменитом роману „Пармско картезијанско братство“ хроникун талијанске породице Фарнезе, као основу фабуле, прожима атмосфера после пораза на Ватерлоу и драма Карбонарске револуционарне организације.

Проспер Мериме се одвојио од протагониста поетике романтизма на питању улоге личности у историји и са Стендалом супротставио јој схватање историје као перманентног конфликта интереса у сваком сталешки подељеном друштву. Меримеа и привлаче периоди француске историје у којима се одигравају идејно-класни сукоби. У роману „Хроника Карла Деветог“ основа сижеа је борба хугенота и католика у другој половини шеснаестог века. А у драми „Жакерија“ (1828) — сељачка buna у четрнаестом веку. За реализацију ових замисли Мериме је, природно, по историјским изворима морао стицати представе о тако далеком времену и друштвеним приликама у које је ситуирао фабулу дела.

И Толстој је за стварање „Рата и мира“ морао упознавати епоху из докумената разног профила: мемоара руских генерала Јермолова, Рајевског, Радожицког, војних историчара Михајловског-Данилевског и Богдановича, француских маршала Рапа, Сегира, Мармона, Тјерове „Историје конзулства и царства“, званичне кореспонденције Наполеона и Александра Првог, државника, прилога о Отацоинском рату у периодици оног времена, и чак из породичне преписке Толстоја и Волконских. Овакву припрему објашњава ауторово становиште: „Уметник није уметник по томе што ствари слика онако како би желео да изгледају, већ по томе што открива суштину ствари, онаквих какве јесу“.

У романима Ива Андрића стално се осећа превођење историје на језик приче. У фабули „На Дрини ћуприја“ преплићу се историјски извори са предањима о вековној турској владавини, а „Гравничка хроника“ такозваних „конзулских времена“, конкретније дипломатске борбе Аустрије и Француске на тлу Босне у време Наполеонових ратова, писана је на основу брижљиво проучене историјске грађе. „Скоро све личности и безмало сви догађаји настали су на стварним чињеницама и могу се потврдити у историјским изворима тог доба“.⁴⁾

³⁾ *Compteur anglais*, t. 2, Paris 1835, 239.

⁴⁾ Јован Деретип, *Историја српске књижевности*, Београд 1983, 569.

Из проседеа писаца европских књижевности формира се представа о битним својствима жанра историјског романа: друштвено-историјска тематика и мотивика; реалистички проседе; извештај број јунака историјске личности; документарност; усмеравање имагинације на реалије у стварању песничке слике; циљ: оптимална верност романескне визије историјској стварности, изучене на историјским изворима.

2.

Чедо Вуковић је сиже „Порука“ ситуирао у време владавине владике Петра Петровића Првог, вероватно најдраматичније и најбогатије збивањима политичким у драматичној историји Црне Горе. Тада су се одиграле три битке: Махмут-пашин поход на Цетинје, битке на Мартинићима и на Крусима, са турском војском, и на Брзату, са француском, у којима су црногорски ратници не само одбранили слободу своју, већ и потукли надмоћније армије, бројем и наоружањем. То је драматично време европске историје: на просторима Аустрије, Италије, Чешке, Русије воде се Наполеонови ратови (1796—1815), а у Србији пламти Први српски устанак (1804—1813). Црна Гора учествује у овим збивањима, у складу са својим могућностима и околностима. Владика Петар помаже Караборђу, блокирају планове скадарских и херцеговачких паша да поведу војску на Србију. Уз садејство руске морнарице два пута ослобађа Боку и Далмацију до Дубровника од аустријске и француске окупације, али оба пута губи освојено у рату, јер је о судбини Боке и Приморја одлучивала воља великих сила.

Мала и сиромашна земља интересовала је велике. Турска стално тежи да ју покори и наметне јој статус санџака; Аустрија да ју преведе у сферу свог утицаја и покатоличи; Наполеонови генерали прете да ће се звати „крвава гора“. А Црна Гора само Русију признаје својим заштитником, мада се за своју независност узда углавном у себе. На судбину њену утичу руски цареви: Катарина Друга, Павле, Александар Први, Николај Први; војсковође Потемкин и Сењавин; дипломате Долгоруков, Кочубеј, Неселроде, Пањин, Строганов, Чарторијски, Татишчев, Мазуревски, Санковски, Орлович, и Јеремија Гагич. Аустријски цар Леополд; Наполеон, маршал Мармон, генерали Лористон, Готје, Делгорг и Делзон. Караборђе, Хаци Продан Глигоријевић, Милош Обреновић, Сима Милутиновић, Доситеј Обрадовић. Махмут паша Бушатлија, Мехмед паша босански, Селман ага Међикукић, Мустај паша скадарски, Нуман паша пећки. Руски агенти Марко Ивелић и Стефан Вучетић, аустријски официри Филип Вукасовић, Милутиновић, Томас Бради, Јосип Пајтони, чиновници Јони и Валери. Домаћи главари Јован и Вуколај Радоњић, Симеон Ђурашковић, Миња Бошковић, Иван Пламенац, Петар

Давидовић, Станко Зотовић, Вујадин Вукотић и Владичини сарадници Фране Долчи, Мојсије Зечевић, Теодосије Мркојевић. По логици ствари, сви су постали јунаци романа. Тако у фабули непосредно и посредно учествује 219 историјских личности и свака, у зависности од ранга и улоге, уноси своју историчност у радњу дела.

Али нису историја само владари, војсковође, политичари, догађаји већ и специфика хабитуса Црногораца, њихов менталитет,⁵⁾ нарочито *изрази историјске свести*: племенска затвореност и завађеност; крвна освета и умир; отимање девојака; „пљенови“; одбијање шаћања пореза; држава без писаних закона и административног апарата; владар без власти (у европском значењу појма), који тешке спорове решава молбама а кажњава клетвом; јака традиција српства и Косова; у окружењу ислама и католичанства велика нада на православну и словенску Русију. Све је то црногорска историја. Чак и прво семе кромпира, које је владика Петар донео из Трста.

Владика Петар Цетињски је стожер сижера и основни конструкт романа. То се најевидентније осећа у *немогућности одвојеног излагања црногорске историје као предмета нарације и Владичине биографије*. Он је присутан у свим сегментима фабуле, како у пресудним догађајима, тако и у свакодневици. У његовом лику аутор није само оваплотио судбину црногорског црквеног поглавара и световног господара, већ и изложио своју концепцију улоге личности у историји, концепцију која се битно разликује од ортодоксног марксистичког учења, по коме друштвени колектив је творца историје, а појединац само као његов члан. Међутим, фабулом „Порука“ аутор ствара уверење да Црна Гора с краја осамнаестог и првих деценија деветнаестог века не би била онаква да њено кормило није држала моћна рука владике Петра Првог Петровића. На овакав закључак упућују посебно две чињенице: црногорски племенски колектив је постојао и у време владике Саве и Василија, али се понашао другачије и опште стање у земљи било је битно другачије. Још је значајнији факат да је Махмут паша Бушатлија у отсуству владике Петра (у време његовог боравка у Русији) потукао црногорску војску којом је командовао гувернадур, храбри Јован Радоњић, спалио Цетињски манастир, осветио се Катунџанима, казнио Паштровиће. А затим у судару са том војском под командом владике Петра два пута био поражен: у боју на Мартинићима — рањен, а на Крусима — погинуо.

За оцену историчности дела потребно је одредити и ауторску позицију: макако да је фасциниран личношћу владике Пе-

⁵⁾ Ханс Медлинг, професор Гетингенског универзитета, у студији о Јовану Скерлићу третира „менталитет као историјски фактор“. (Политика 1990, бр. 2/6/76, 18).

тра,⁶⁾ Вуковић од њега не ствара икону; упркос народном предању које га је прогласило за свеца, не прећуткује његове недостатке; не деградира Владичине противнике више но што се сами поступцима компромитују; дисциплиновано ограничава стваралачку имагинацију циљем: да прича првенствено буде истинита, а затим занимљива. Да би реконструисао стварност патријархалне племенске Црне Горе, аутор је морао да темељно проучи историјску грађу, студије о Владици Петру Првом, његове посланице и кореспонденцију, да сазна предања о њему и времену. Вероватно је тај духовно-психолошки хабитус средине било најтеже превести у ниво историчности. Аутор је био ограничен још једном околношћу: у Црној Гори се документа нису уредно чувала, па се често морао ослањати на предање. Зна се, на пример, да је Владика Петар, на повратку из Русије, донео у Црну Гору семе кромпира, па је аутор на том податку могао дочарати сцену његовог сађења Владичином руком. Снове Владичине и честе солилоквије морао је саобразити дужности владике и господара, и „светитеља“.⁷⁾

Главни јунак романа, Петар Марков Петровић, замонашен у тринаестој години, има неколико улога: владика, господар, војсковођа, судија, законодавац, дипломата, историчар, писац, све повремено, а стално *мучник* у земљи бесудној и нематној, непризнатој, унутар закрвљеној. Његова личност није комплексна само због многих обавеза, већ пре свега због *ретке даровитости* која му је омогућила да у сваком позиву буде *изузетан*. Аутор је у праву што је *патништво* схватио као Владичину судбину, и створио лик мученика. Оваква представа код Вуковића настала је свакако после ишчитавања његових *Посланица*. Толико је у њима сталног неспокоја и муке од Турака и Аустрије, од племенских покоља, од глади, помора, од богоотступника, од „непослуха“, пљенова и паљевина, да потпуно мотивишу Владичин вапај: „Да међу Турцима живим не бих толики зулум трпио, колико трпим од Црногораца“. Аутор га је узео из *Посланице Његушима* од 21. новембра 1821. године. Невоље нису потицале само од Црногораца и Турака, већ и од Русије, у коју се полагала највећа нада. „Поруке“ и почињу поглављем о Владичиној мисији 1772. у Петрограду, када је оклеветан и протеран по наређењу свемоћног Потемкина. Поглавље је очевидно стварано на основу неколико извора: о протеривању Владике Петра писали су Медаковић, Милаковић, Марко Драговић, Владан Ђорђевић,

⁶⁾ У писму које ми је упутио 25. XII 1989, Вуковић између осталог каже: „Тек сам на Цетињу почео откривати стару Црну Гору и особито лик владике Петра Првог. У њему сам видио (тако и сад мислим) најкрупнију личност црногорске историје (ако се испусти из вида Његошево пјесништво) ...“

⁷⁾ У писму од 28. XII 1989. Вуковић саопштава: „Др Драго Петровић дао ми је неколико кратких анегдота, сачуваних у породици Петровића, уз молбу да не обзнањујем које су и од кога сам их добио“.

који са Драговићем полемише, тврдећи да у Русији нико не би могао поверовати Радоњићевим клеветатама да „Петар са Долчијем хоће да заведе католицизам у Црној Гори“, и да је „тај католик поп боље бранио православље и права црногорске цркве него икакав православни канониста“... И даље: „Радоњић није био толико глуп да помисли да ће му ико у Русији поверовати тврђењу да Петар хоће са Долчијем да заведе католицизам у Црној Гори...“⁸⁾ Вуковић се ипак највише ослонио на писмо Владике Петра Првог Руском министарству иностраних послова, писаном 6. децембра 1785. у коме, са дистанце од осамнаест година, оцењује однос руске бирократије према њему и Долчију: „Трећи дан послје мог доласка у Петроград, по неправедном решењу књаза Потемкина, преко обер-полиц-мајстора јављена ми је најстрожа заповјед, да до четири сата по поноћи морам оставити Петроград. То је било 8 новембра. Но будући да је моја савјест била чиста... то сам ријешо не кретати из Петрограда док се не докаже моја кривица и узрок зашто се самном тако поступа. Ја сам заклинао живијем Богом оберполицимајстора да каже књазу Потемкину, да ја тражим да се моја ствар испита, да се докаже мој преступ и да ми се допусти да ја правдам моју невиност. При свему томе књаз, не трпећи праву, као апсида затворио је уши пред свенароднијем законима, без икаквог доказа, није ми допустио да браним самог себе, но је наредио да се пошаље к мени један кортен и један вахмајстор, који су ме насилничким начином кренули из Петрограда и дан и ноћ, не дајући ми ни часа починути, гонили ме преко Полоцка, Могиљева, Толочина преко границе, без пасоша. Као Христа од Ирода до Пилата, тако је и мене звијер звијеру предавала на трзање к вехему мом оскорбљењу и поругању“.

„Послије таквога мог насилничког одласка, г. Франчиско Долци де Висковић, који је самном био у друштву, чујући да и њега полиција тражи, и знајући и моју и његову невиност, сам је отишао те се јавио у полицију. Бенерал полицимајстор му је рекао: Како ви смијете с архијерејем Петровићем ићи без пасоша? А када му је Долци показао два ћесарска пасоша и један грофа Штакелберга, те је видио да му због пасоша не може ништа учинити, тада му је овај (полицимајстор) почео обећавати *двје хиљаде рубаља* тек да говори противу мене и при тому говорио му је: *Петровић је варалица*; како он може бити архијереј без допуштења Св. Синода? Прокажите његова дјела па можете бити срећни. Кажите зашто је дошао? Знате ли што год о пројекту Неранџића? Долци му је дао моје сопствено писмо, у којему сам ја књазу Потемкину описивао узрок мога доласка у Петроград, које сам ја хтио њему предати, или му га послати по Долци, али Потемкин није ни једно ни друго допустио“.

⁸⁾ Др Владан Ђорђевић, Црна Гора и Русија, Београд 1914, 15—16.

„Будући да Долци по савјести није хтио ништа друго до истину говорити, и будући није хтио за новце лагати, то је и он био проћеран истијем начином, којијем и ја... Чудновато је такође како се је могло од мене, као човјека слободнога, захтијевати да ја не будем архијереј без допуштења руског Синода? *Зар они не знају да власт руског Синода не излази изван граница руске државе?...*“)

Романсијер је на основу овог писма створио две дијалогске сцене. Прва је Владичина са шефом полиције: „— Наређено ми је да вам саопштим — ваш боравак овдје непожељан је. До четири сата послије поноћи морате напустити Петроград!

Зар је то могућно? Зар да га тако дочекају усред словенске земље у коју упире очи сваки Црногорац и Брбанин?

Само пита: — Ко вам је дао такво чудовишно наређење?

— Кнез Потемкин лично.

— То је забуна!

— Под овим кровом нема забуне!

— Онда ме је неко оклеветао!

— Чули сте наређење.

— Преклињем вас одведите ме до кнеза Потемкина... Казаћу ко сам и шта осјећам. И казаћу још једном зашто сам дошао.

— То је немогућно. Кнез вас неће примити.

— Онда му поручите: ријешо сам да не идем из Петрограда док се не докаже моја кривица. Морам знати зашто се овако самном поступа.

— Сад је све касно.

— Зар да будем прогнан?... Заклињем вас живијем богом, који је над ризом и над мундиром, реците кнезу Потемкину: владика црногорски моли да се најприје све испита, да се јасно каже и покажу његови преступи због којих је овако жестоко понижен. И реците: владика моли за допуштење да се правда било пред кнезом, било пред којим судом. Човјече, ... схвати: хоћу да на својим длановима изнесем невиност...

Лице шефа полиције се налива модром крвљу.

— До четири сата послије поноћи морате напустити град, а онда — преко границе!...

— Ја сам слободан човјек, поглавар слободног народа! Покорићу се ако ми докажете моју кривицу!...

Изађе срдит из одаје.“

Затим је Вуковић описао протеривање под стражом:

„Кренули су прије свитања. Владика послушкује како са нског удаљеног торња откуцавају уре: тачно их је четири. Одржали су ријеч... И чак су дали доста брзе коње.

⁹⁾ Ј. Миловић, Петар Први Петровић Његош, Писма и друга документа, Титоград 1987, књ. 1, 20.

... Стража га стражи додаје, коњи се под њим смењују — зло нечије изгони га грозничаво, журно. И њему самом чини се даљак и бескрајан овај пут — негдје на далекој граници наћи ће крај поругама...

Други дијалог је Долчијев са шефом полиције и Потемкином:

„Шеф костријеша брке, нагиње се пријетећи преко стола:

— Како сте смјели без пасоша ући у туђу земљу?

— Нијесмо мислили да је ово туђа земља.

— Не питам то! Зашто лутате без пасоша, као скитница?

Долчију, иначе смиреном и у себе сигурном, почињу да дрхте руке. Он пребира по одјећи... И показује два пасоша из Беча, а затим и пасош који је потврдио гроф Штакелберг.

— Што сте се везали уз оног Петровића? Дружење са њим неће вам донијети никакво добро.

— То ће вријеме показати. Приступио сам му добровољно. Цијеним га и то је све.

— Али ви, као образован човјек, морате увидјети: он је варалица, он не може бити архијереј без допуштења нашег светог Синода.

— То нигдје није записано...

Отварају се врата, улази главом Потемкин, овисок, утегнут мундиром, прав... Њему је властољубиви Софроније Југовић писао да је владика Петар обична варалица, да је у Бечу живио од ћесарске милостиње, не зна се ни ко га је завладичио, дошао је да превари руски двор и измами помоћ, и Неранцић је потајно у вези са владиком и спрема се да уграби круну црногорског краља... а Долчи је аустријски шпијун.

Кнез се нехајно окрене Долчију:

— Немамо времена за надмудривање... Онај Петровић је варалица. Ви му окрећете леђа? Не? Ево, даћемо вам двије хиљаде рубаља и бићете срећни, живјећете у миру...

— Ако хоћете мени срећу, онда вас молим — не чините никаква зла владици црногорском.

Потемкин сијевну оком и нагло се окрену вратима...

Долчија отправише владичиним путем“.

Упоревивање текстова показује да је у приповедању аутор искористио све битне податке писма Петра Првог: наредбу да напусти Петроград до четири сата изјутра; Владичину одлуку да не иде док му се не саопшти зашто се са њим тако поступа; захтев да се или докаже његова кривица, или да он одбрани своју невиност; молбу да му се омогући пријем код Потемкина; одбијање захтева; присилно протеривање до границе; застрашивање Долчија статусом скитнице; показивање аустријских пасоша; покушај врбовања Долчија да за новац окриви Владика; аргуменат да не може без сагласности руског синода бити архијереј; пошто

Долчи није попустио под уценом и није прихватио мито — протеран је.

Од посебног значаја је Владичин коментар да руски Синод нема јурисдикције ван граница руске државе. Владан Ђорђевић сматра да је писмо писао Долчи, у шта је тешко веровати, и поред његовог образовања и знања црквеног права. Потребно је, међутим, указати да је Вуковићево приповедање блаже у осуди руских власти од осуде у Владичином писму. Аутор каже само: „*Стража га стражи додаје . . .*“, а Владика гневно пише: „*тако је и мене звијер звијеру предавала . . .*“. Ипак је евидентно да аутор тежи *верности слике документу*, и само неопходним детаљима објективира атмосферу догађања и екстеријера. Иако се службио књигом Владана Ђорђевића, Вуковић је углавном користио њен информативни фонд, али показује осетну дистанцу према његовим коментарима и закључцима. Тако је поступио и у овој глави. И поред Владичиног гнева, ближе је истини резонување: „Не изгониш ме ти, незлобива руска земљо. Ни ти пространа и добра руска душо. Уз поругу ме тјерају шићарџије и свакојаки проби-свијети. И гони ме онај силни Потемкин, који мисли да је сва Русија у царичиној постели . . .“. Монолог открива да је Петар Први био не само склон хришћанском праштању, и мудар да личну увреду подреди важнијем интересу, већ да су у њему превагнеле снажна црногорска љубав према руском народу и вера у Русију.

У глави „Височица“ Вуковић је пре описа битке унео у приповедање одлуке Скупштине, одржане на Цетињу 20. јуна 1796. године, које гласе:

„1. Позивају се Црногорци и Брђани да друг другу, племе племену и нахија нахији зада тврду вјеру да се у овој опасности неће издати.

2. Куда год и ма на коју страну Турци ударили, да сви тамо похитају за одбрану.

3. Ако би се од тога дана унапријед нашао који Црногорац, или које село, или племе, или нахија да изда јавно или тајно, таквога збор проклиње као Јуду и као Вука Бранковића, анатемисе га, и на њега да падне и на његову дјецу та анатема, као што је пала на братоубицу Каина и на јеврејски народ.

5. На ово се на Јеванђељу заклео цео Збор, и овај проглас потписао је сваки писмени члан Збора, а неписмени су закрстили.

6. Свака нахија да чува овај проглас и да га предаје из рода у род, а он ће се чувати и у Митрополији међу хрисовуљама и граматама под бр. 439.¹⁰⁾

У „Порукама“ ове одлуке су сажетије изложене, са знатнијим одступањима од текста:

¹⁰⁾ М. Драговић, *Материјали за историју Црне Горе*, „Гласник“ XV, 134—137.

„Сви се на томе скупу сложише да упуте цијеломе народу поруку „како овђе изговара“: Ето се сила турска спрема да разори домове Црногораца и Брђана, да све одрасле и ђецу насилно подјарми. Да би се одбранили живот и образ и земља, мора се ићи овим стопама:

— Издаје нема и неће је бити, јер „друг другу, племе племену и нахија нахији тврду и чисту вјеру и ријеч од поштења дадосмо“;

— На коју год страну ударила турска муња, сви ће потећи у помоћ и сви се сложено бранити;

— Ипак, буде ли издајника, нека на њега падне вјечито проклетство, нека је „одговорник за сва зла“ и „нека крв наша пане на њега и његову ђецу“;

— Такав издајник биће за све вјекове под срамотом, „као крвник свега нашега народа“, а ово писмо нека буде свједок за будуће нараштаје и нека им каже какав је завјет положен прије боја.

Над овом се пореком сви заклеше и цјеливаше крст и Јеванђеље, па се редом потписаше, а ко не знаде писати нацрта крст својом руком.

У сваку нахију шаље се по једно овакво писмо, које народ назива „стега“, а једно ће се чувати у манастиру међу граматама и хрисовуљама, као свједочанство за свакога и за сва времена“.

Иако је аутор слободније интерпретирао проглас Скупштине, ипак су кључне одлуке очуване у приповедном тексту.

Сцену уласка црногорских ратника у Цетиње, после победе на Мартинићима, Вуковић је стварао ослањајући се на запис Бакона Алексеја, за кога каже да га је Владика повео са собом да „својим очима види бој и о њему запише коју ријеч за потомство“. Имао је Владика још један разлог: њега је Марко Ивелић већ оклеветао и руски двор се са неповерењем односио према његовом управљању Црном Гором. Зато је требало да Рус Алексеј, његов секретар, и свакако руски конфидент, својим очима види како Црногорци бране слободу и независност, и могу да их одбране без ичије помоћи. Да су односи били затегнути може се закључити и по чињеници што је у благодарењу одржаном у цркви *прво* поменут „цесарско-краљевски, апостолски, римски, аустријски царски дом“ па тек затим „пресвјетлејши сверосијски царски дом“.¹¹⁾

Бакон Алексеј је записао трећег септембра 1796. на руском: „Публичной въезд его высокопреосвященства в кафедральный святой Троицкий монастырь был следующим образом: июля 19 числа по полудни в пятом часу;

1-е Наперед несены были по обеим сторонам от черногорских господ старшин победоносные плененные 10 знамен.

¹¹⁾ Ј. Миловић, *Петар Први Петровић*, Титоград 1987, 1, 650.

2-е За ними следовали господа старшины черногорские на лошадях, по четыре в ряд, 80 персон.

3-е Затем следовал господин Митрополит на белой егоревской лошади, облачен вовсе военное орудие; с обношеным в десной руке мечом; в левой руке держал честный крест, в нем животворящее древо, с разными мощами.

4-е За ним несены были последние 8 знамен, по прежде писаному примеру.

5-е А за ними 40 персон на лошадях черногорские господа страшины, по означенному порядку.

6-е Позади их следовал господин губернатор Черные Горы у военном уборе, на лошади, с обнаженным мечом.

7-е А напоследок вадруженого воинства отборных 500 человек пеших;

8-е Где встречены были вне той кафедральной обители с пристойною литией. Архимандрит Федосий Мркоевич говорил краткую поздравительную о победе Богом данную речь. И при вшествии в соборную церков такожде отправляемо было соборно сполнено приклонным благодарением всемогущему Богу, со многолетством всего цесарского королевского, Апостолического, римского, Аустрийского императорского дома; так равно и за пресветлейший всероссийский императорский дом; и освященный собор почину; и за все православное христоклюбивое воинство; и по совершении оног был трехкратный от означенного числа людей з мелкого ружья торжественные выстрела; С приглашенным восклицанием виват, виват, виват; на многа лета тебе наш премудрый архипастыр, отец и руководитель.

Начало действия от стороны турецкой армии; она необычным варварским своим стремлением со всех сторон и показанных мест учинила жестокое нападение. Но стороны противной отражаемы были, весьма храбро и неустрашимо, ревнуя примеру и последуя стопам предков своих. И сила орудия нашего одержала совершенную победу“.

Ова ратна победа и парада у роману су сагледане очима масе која „гледа што никад дотле није вибела“.

„— Ето их! Иду!

И сви се подижу на прсте и гледају што никад дотле не вибеше. Напријед ступају пјешке десет бираних Црногораца, војводе и старјешине, и сваки носи у руци по један барјак турски заробљени. Те исте барјаке гледала је ова сиротиња када је Бушатлија покрио ово поље војском и спалио манастир... За барјацима два дуга реда коњаника — осамдесет црногорских главара њихају се усправљени над пробраним коњима, отимареним и закићеним гранчицама нара. Народ се труди да међу њима препозна своје...

Заори се клицање. Старци дижу увис капе и штапове. На бијелом коњу јаше владика — Петар Марков — и на њему бли-

ста војничка одјећа и оружје. Он се примиче народу, а поглед му лута понад свих глава.

Наједном исука мач и подиже га десном руком, а у лијевој руци држао је крст. Осјећали су: мач је овај пријетња сваком освајачу, а крст је зато да их благослови, све њих — и нејач и ратнике и старешине.

Иза Петра гази осам пјешака — над њима се опустило још осам шарених турских барјака.

И опет у два реда главари на коњима — ту их је четрдесет.

Ето на коњу гувернадуре Радоњића. У десници му исукани мач, а очи му поносно сијају.

За њим иде пет стотина бираних ратника. Пушке им укусо о рамена ослоњене. За појасом мале пушке, јагагани и тобоци за прах и олово.

Чело поворке зауставља се испред манастира... Из манастира излази неколико свештеника и калуђера и благосиљају ратнике.

Теодосије Мркојевић издваја се од свих, дочекује Петра и грли се са њим чим је сјахао.

Онда Теодосије стаје на један камен и изговара поздрав Петру и гувернадурџу и цијелој војсци и честита им побједу и жели тихи покој гињеницима и моли се да брзо зацијели свачија рана.

У манастиру је затим одјекивала дубока попијевка попова и споменута су имена царева у Петрограду и Бечу“.

У нивоу података упадљиво је само једно одступање од записа Ђакона Алексеја: романисијер је изменио *редослед помињања царева*. Остали подаци — број учесника по групама, ред наступања у колони, број барјака — верно су пренети. Уметник је детаљима, описом, успутним коментаром *од извештаја стварао слику*: иза бојева се појављују људи, њихова радост победника, њихова сливеност у колектив, који аутор инвентивно карактерише: „И први пут у овој гомили тиња неко нејасно осећање; пред њима се раба нешто ново и незнано, неки ред и поредак. Не истрчава се ниједан главар, ни јунак, но сви редом извиру путем...“

И у опису битке на Крусима примењен је исти проседе, чак последније остварен. Наиме, у извештају Ђакона Алексеја руској влади налазимо готово све елементе Вуковићеве дескрипције, те су и детаљи слике документарни. Ево неколико примера: сликајући први талас турских нападача, аутор пише: „Наједном главе забачене, уста разјапљена до ресица — страшни халак притиска Крусе и пење се уз Бусовик...“. На халак су одговорили црногорски ратници: „Ратници у засједама не сачекаше да се до краја угасе одједи турске вике, већ и они сложено гракнуше. Њихово хајкање потресе брда и умножи се међу стијењем и дрве-

ћем. Од тих крикова раширише се турске зенице — учини им се да црногорске војске има трипут више но што је заиста било“.

У Алексејевом рапорту пише: „Когда оба войска в виду уже между собою были на вержения оружия но еще не сошлись, то турки учинили необычный и страшный крик; на против его и от наших воин равномерно ответствовано . . . А по причине высоких гор кустами покрытых с приумножением голос отдавался, что обыкновенно бывает от чего привело турки в великое сумнительство . . .“¹²⁾

Даље Вуковић пише да су Црногорци почели да одступају, али их је Владичина команда и пример средила и поново вратила у напад: „Сагибају се и узмичу први редови црногорски. И пламен игра на првим крововима и дим се повија и мијеша са димом барута . . . Владичи се чело роси знојем, стискао је балчак голог мача . . . Он подвеза браду марамом да га не познају, па јурну међу борце, покрену их:

— Јунаци, напријед! . . . Јачи смо! . . . Напријед!

Прибијају се и потиру Турке натраг, споро, корак по корак, све до ранијих положаја“.

Све је ово настало из Алексејеве реченице: „И потому со всех сторон начальное учинили жестокое нападение чрезвычайно сильно что некоторые партии черногорские з своих мест понуждены уступить; но спустя потом чрез четверть часа сие партии пре прияли свои места“. Главни окршај, који је предводио лично Махмут паша, Црногорци су осујетили на себи својствен начин: борбом прса у прса, јатаганима: „Баш тада владичини ратници, уз безумну грају, раздвојише прве редове Турака — као кад стијена нагло прсне па се у процијеп сручи вода, тако Црногорци стадоше просијецати турску војску. За њима је владика тискао друге и викао: — Кроз Турке, јатаганаши, кроз Турке . . .“

Овај моменат битке код Алексеја гласи: „Сопротивлясь так жестоко и так сильно, что совокуплясь оба войска между собою воедино переплетались; с обнаженными мечами; тогда уже произошло страшное и необычное чрез четыре часа кровопролитие; По тех пор на одном месте стояли пока победивши место и путь себе очистили; тогда было падение людей разрушению здания подобное“¹³⁾

Пораз Турске војске у роману је детаљно описан. Сам почетак уметник види сликовито: „Намах се осу турска војска, као прекинута бројаница . . . Овише се стравом турске очи па виде и што јесте и што није . . .: „Обратились в бегство что противное турецкое войско на которых такой страх был что в оборное им

¹²⁾ Ј. Миловић, Петар Први Петровић, Писма и друга документа, Титоград 1988, књ. 1, 661.

¹³⁾ Ј. Миловић, Петар Први Петровић Његош, Писма и друга документа, Титоград 1988, књ. 1, 661.

служило, того самого они боялись; но как уже в обоих корпусах одержана совершенная победа, тогда погнались за бегущими даже и чрез их самое лагерное место и далее, сколько было возможно в такой случай победителям за бегущими успевать".¹⁴

У завршни део главе „Туга јунака и самотника“ Вуковић је унео податак из народног предања, забележен у „Материјалима за историју Црне Горе“ М. Драговића, да се „Црногорској војсци чинило да види свога владика како се дигао од земље па стоји у ваздуху с крстом у једној и с мачем у другој руци“. Прича из предања у роману је добила две верзије: прва подсећа на лик светог Ђорђа са икона: „У најжешћем боју неки су видели јунака на бијелом коњу како лети поврх војске и тамани Турке и отвара пут својим војницима...“. Друга је дословно преузета: „А неки су баш њега видјели: узнио се понад земље, као Јован Крститељ, лебди у ваздуху, мач му у једној руци, а крст у другој, а око њега сјаји...“

Обе колективне, опсесивне визије подсећају на колективни сан Његошевих ратника о Милошу Обилићу. И није искључено да је Његош, знајући ово предање, по њему и стварао познату сцену, која је, по Јунгу, типски пример „колективног несвесног“.

По предању је аутор стварао и сцену спаљивања Махмут пашиног тела, после погибије на Крусима:

„Мало доцније један главар донесе владици глас:

— Гори Бушатлија!

— Шта рече, несрећниче?

— Велим, гори пашино трупло. Скупили Катунјани сува грања и сламе, и лишњак се нашао ту, па заждили и бацили у пламен пашу без главе...

Владика покри очи рукама, а груди му се тешко надимају.

— Леле мени, шта учинише!... Што га не закопасте како приличи онаквом човјеку?

Главар се зачуђено устури назад. Онда га обли румен...

— Не срди се, свети владико, то се само испунила твоја ријеч.

— Каква ријеч?

— Проклео си га. Рекао си пред цијелом војском: „Бушатлија, живи те огањ изгорио, дабогда!... Ето.“

Драговић, чијим се „Материјалима за историју Црне Горе“ уметник служио, записао је: „Како је владика Петар био проклео Махмут-пашу овим ријечима: „Да Бог да га живи огањ изгорио“, то су Црногорци лешину везирову одиста и спалили. Кад је владика, који је међутим био издао наредбу да се мртво тијело Махмут-пашино „са војничкијем почастима преда земљи“, добио извјештај да су Црногорци спалили везирово тијело жестоко се расрдио, али му ови одговорише: „Како нећемо, свети вла-

¹⁴) Исто.

дико, кад си га ти проклео? Твоја се клетва морала испунити над вјероломником!“

Владан Ђорђевић, стално опонентски расположен према историчарима Црне Горе, Медаковићу, Милаковићу, Поповићу, и посебно према Марку Драговићу, сматра неуверљивим предање о Владичином гневу и жалости због спаљивања Махмут-паше, из два разлога: знао је колико су његови ратници самовољни, и њихову мржњу према Турцима и према паши због недавног похода на Црну Гору и спаљивања Манастира. Вуковић није усвојио Ђорђевићев критички став, а није ни могао, јер би противречио основној концепцији Владичиног лика. Он је у реконструкцији Владичиног животописа тежио аутентичности и када нису у питању значајна збивања. Готово сав фабуларни мозаик заснован је на документима, што открива ауторов стваралачки принцип.

У глави „Девојка и жито“ Вуковић приповеда како су Бајице напали Доњекрајце да им отму жито и у сукобу гине једна девојка. Прича се доживи као уметнута новела, унета намерно да нарацију из документарности преведе у сферу свакодневног живота. Међутим, глава је настала из Владичине „Посланице Његушима“ од 21. новембра 1823. г.

Обраћајући се гувернадурџу, сердарима и „прочим главаром“, владика Петар каже: „Ја сам одавно видио да овдје живјети не могу и ево дође вријеме да од силе цетињске под старост бјежим са Цетиња. Јучер ударише Бајице на чељад доњокрајску пред манастир, која носаху жито у млин; скочише моји људи и не дадоше да жито узму. Ту су пушке натезали, да ове наше побију. Иза тога се забеде бој међу Бајицама и Доњокрајцима за цијели дан... Чељад која бјеху у млин пошла не смију се дома вратит, закумила наше момке да их проведу до кућах, и они најприје пошли, вјеру у Бајицах извадили, да их слободно могу провести, пак узели чељад да их прате, а кад дошли на вељу ливаду, сретну их Бајице и убију у њихове руке једну девојку Шпадијерову, која је панула мртва на њихове ноге и хаљине окрвавила.

... За то ви пишем нека знате ви и остали Катунјани, да ово ни под који начин подносити не могу, него хоћу бјежати, но без вашег и осталијех Катунјана знања нијесам ктио бјежати у Ријечку, оли Црмничку нахију, или на другу страну, да не речете, јере сам кријући побјегао...“¹⁵

Сви елементи Посланице ушли су у поглавље, почињући од датума када је писана, јер прва реченица гласи: „Новембар измиче испод Ловћена...“ Временску одредницу допуњују пејзаж: „Сумаглица. Из ње се појављују стијене, час Орлов крш, час Црна Грета“; и штимунг: „Осамио се Владика и размишља о ста-

¹⁵) Ј. Миловић, Петар Први Петровић Његош, Титоград 1988, 1, 115—116.

рости и посусталим ногама својим.“ Изненада његову медитацију прекидају пушке: „Опет пушке, проклете биле...“ „Дотрча момак задихан:

— Свети владико, ево Бајице нападоше чељад доњокрајску — жито да им отму! Доњокрајци се упутили к млину, а ови...“ Реплика понавља реалије другог исказа Посланице и, готово, истом лексиком.

„Прекиде га: Ускочите међу њих!

Момци потекоше... Одбранише нападнуте, па их испратиле до млина. Али зрневље не би сасуто у кош. Опет се приметну кавга. Пушкарање сатера Доњокрајце у Влашку... Сатима траје бој.

...У неко доба враћа се она чељад из млина. Дошли до манастира и не смију ни стопе напријед. Моле манастирске момке да их доправе до кућа. Владика шаље момке и учи их:

— Нека вам Бајице зададну тврду вјеру да неће дирати нејач, а онда их испратите сироте до домова.

Послушни момци одоше међу нападаче, узеше од њих вјеру... И кренуше престрашену чељад према Доњем крају. Бјеше ту једна жена, старчић и дјевојка; она висока, лаконога...

И опет пушке — два танка, љута пучња... Ето ливаде. По њој се узмутило нешто народа. Онај старчић сιο на траву па ју туче шакама, час траву, а час сиједе сљеноочнице. Жена изгребла лице ноктима, али обрамицу не испушта из руку. Крај ње на трави лежи дјевојка. Издужила се некако, прсти се зарили у мокрину и крваво зрневље, а глава укосо искренута...“

Сви актери главе и Посланице су идентични, само се Владичино саопштење преобразило у низ слика. *Старчић* и *жена* су унесрећени отац и мати погинуле девојке, остварени емотивним реаговањем и ритуалним гестовима. *Дјевојка* је — кћи, импресивније објективирана грчевитом претсмртном позом. То је и била приповедачева замисао и циљ.

Наравно, приметне су и неподударности: презиме Шпадијер је промењено у Злогодићи; виде се људи који праве носила; и баба која из траве купи зрневље — крваво. Она је ту не само да рељефније определи слику, већ, имплиците, да открије *страхоту глади*, која онечовјечује.

У роману следи и бесана ноћ Владичина и, поводом девојчине смрти, размишљања о Црној Гори. За то у Посланици нема основе. Али је потпуно вероватно, и било би невероватно да после овако ужасног дана није било такве ноћи и мучних мисли човека који је био најбољеија душа и најумнија црногорска глава. „Ово није земља с једном границом унаоколо, с једном границом према туђину. Овдје је свака међа, сваки камен, и сваки путељак граница. И она дјевојка је данас пала на једној граници, између два табора, између злобе и самовоље, између жита и очију. Јесу ли то били људи, домаћини, очеви? Не, не, не видим“

људске ликове...". Безнађе га је гонило да одмах прокуне „по трипут, по триста, по три хиљаде пута“. Али стално се јавља мисао како глад испија јагодице деце и младежи и слика: усне испуцале као дивљи шипци. Зато се поглавље и зове „Дјевојка и жито“. Ипак се бесана ноћ завршила одлуком да „бјежи некуд у свијет“. „Сјутрадан је га порука заиста била написана. И коњ је био оседлан и бисази објешени. Али сабраше се Црногорци по пушци и гласу, као да је бој — скидоше капе и падоше на кољена и молбом заградише све стазе. Владика остаде међу њима“.

Историичност анализираних епизода у фабули је пре свега у истинитости догађаја, засведоченог Посланицом Његушима. Поред тога, и збивање и прича су један драматични тренутак биографије главног јунака. Битније је, међутим, што је ова глава, формално епизодна, пројекција неколико типичних својстава те Црне Горе, као њена трајна историјска стварност и судбина. То су племенска разједињеност, скучена свест у којој све што није братственичко — туђе је, мада од Бајица до Доњег краја нема више од два километра; самовоља примитивне средине којој најбоље одговара квалификатив „бесудна земља“; и најзад, глад вечита у „земљи без земље“.

Истог је типа и поглавље „Жена из Каменара“, наиме, настало је из писма Владичиног „благородној господи главарима и свештеницима од мјеста Каменари“, чији текст гласи: „Дошло је к нашему знању како нека лица вишеупомјанутога мјеста на једну сироту дјевојку фамилије Обрадовића изнијели јесу неваљале и непристојне ријечи за изгубит срећу и поштење овој дјевојки, али такве богомрске ствари, осуђувајући својега ближњег и убивајући поштење, богу је противно и власти земаљској судејској. Но богом вас заклинјем да престанут има свако од таквога богопротивнога зборенија...“

Истина, Вуковић је кратко Владичино писмо, од петнаестак редака, развио у сликовиту фабуларну сцену. У екстеријеру манастира Савине, у сутон ратног дана, Владика срета жену која љуби црквени праг — мајку поштене и оклеветане девојке, коју су обесни младићи оговарали. А разлог је по казивању њене мајке у томе што су „Осјетили да девојка нема оца, ни брата, па да ју мушка рука заклони и одбрани од срамотне ријечи“.¹⁶ У тексту приче само се једна Владичина реплика подударала са Писмом главарима од Каменара: „— Не плачи сестро, *то је дјело злих људи, који би хтјели да изгубе срећу и поштење тој дјевојци*“. Остало је исповест жене из Каменара, која открива породичну драму после погибије мужа, у бродолому, Владичине мисли о Приморкама и Брбанкама аутор је домислио, али и саобразио тренутку фабуле и Владичиној побуди. Писмо и глава у

¹⁶ Исказ се семантички темељи на Његошевом стиху: „Муж је бранич жене и бетета...“

целини објективирају једну негативну особину менталитета бокељске средине, и тиме су историјска чињеница и по себи и као податак о Владичиној разнородној делатности.

Уметнута новела је и глава „Звоно из Пераста“. Од пет-шест редака Владичиног писма Катуњанима, датираног 3. XI 1825, „Ето видите колико је зла и погибије било поради звона перашкога што украде Јово Гиљен Кривокапић и колико је народ с тога муке и штете имао . . .“ Вуковић је створио занимљиву причу. Крава звона не би имала већег значаја да поводом ње није настала дужа преписка Владичина са которским властима које су тражиле да се звоно врати. Индикативно је да је лопова открила аустријска шпионажа, док се на Владичин позив Катуњанима да пронађу звоно, и обећане награде од десет талира, нико није одазвао. Владика се није ни надао, судећи по изјави: „Који ће Црногорац потрчати да за паре прокаже човјека?“

Тематски су сродна овој изјави Владичина размишљања у „Бесудној земљи“ о појавама у црногорском животу које би закон морао да сузбије. То је на првом месту — крађа: „Има ли ишта срамотније од лупештине? Како ће се сачувати људски понос у човјеку који ће украсти? Особито га тишти ако се лупешка рука пружи преко границе, јер туђинци неће рећи: „Украде тај и тај!, већ украде Црногорац!“ Његова срамота пада на све људе ове мале земље . . . Стога ваља гонити крадљивца, не штедећи брата ни сина, ни осталог сродника, ни пријатеља, како би се сачувало неупрљано име црногорско“.

Текст је парафразирана Владичина Посланица Његушима од 20. јуна 1823. године, у којој се говори: „Ја с великом жалости чујем да срамотно име на свијех вас и на сву Црну Гору с таким лупежак остаје, јербо се не говори: украде ови, или они, по имену и презимену, но „украдоше Његуши, украдоше Црногорци. И ово само вријебајући ваше поштење, што је по мојему расуђденију за вас најдраже, имало би возбуди срца ваша противу свакога који би се унапријед дрзнуо на икаква дјела у Његушарску државу поступити, не штедећи ни брата, ни сина, ни осталог сродника или пријатеља за очистити самијех себе од таквога срамотнога имена, и за доказат да нијесте сви лупежи и да за поштење знате“.¹⁷⁾

Сродности текста Вуковићевог са Владичиним су тако очевидне да не захтевају коментар.

Нису „Посланице“ Петра Првог биле једини извор по коме је романсијер прво стварао представу, а затим визију Црне Горе тог времена. У фабули се осећају сазнања понета из књига Димитрија Милаковића и Милорада Медаковића о Црној Гори. Пред почетак борби против Наполеонове армије, владика Петар

¹⁷⁾ Ј. Миловић, Петар Први Петровић Његош, Титоград 1988, књ. 1, 107.

у роману освећује заставу и благосиља црногорско и руско оружје, а затим се обраћа војсци кратком беседом:

„Браћо моја из Русије, Црне Горе и Боке — да вас данас не раздвајам!... Данас се испунио наш прадавни сан словенски! Ево међу нама давно очекиване браће Руса, браће по роду, вјери и храбрости! Славни руски император прима нас под окриље, као своју дјецу. Нека је благословен овај радосни, срећни дан!... А сад, браћо, прије но што вам предам ове освештане заставе, хоћу да положите заклетву да ћете их бранити до последњег маха и даха!

— Кунемо се! — јекну над морем и брдима...“

Говор владике Петра у овој прилици према књизи Д. Милаковића гласи: „Испунила се жеља ваша, храбри Словени! Ви видите међу вама давно очекивану вама по роду, вјери, храбрости и слави браћу вашу. Благословени монарх рускиј прима вас у число своје дјечице. О! нека буде благословен промисао Господа! Нека буде вама у памети и овај радосни и срећни дан! Но прије него што вам предам ове свештене барјаке, треба да положите заклетву да ћете је бранити до посљедњи сила.“¹⁸⁾

Вуковић је у нарацији о свом сижејном моменту изоставио само реченицу о „промислу божјем“. Остали део приче слаже се са Милаковићевим текстом и садржајем чак и фразеолошки. Истина, када чита Милаковићев текст, зналац руског језика примећује да није тачно пренео синтагму „памятный день“, која значи „незаборавни дан“, а не „нека вам буде у памети“. Има се утисак да је Владика Петар говорио мешајући српски и руски, јер је имао пред собом обе војске, а желео је да га обе разумеју. Уосталом, и у *Посланицама* се често осећа Владичин билингвизам.

У завршном делу романа, Вуковић помиње посету Енглеза Вилијама Барнета и предлог Владици да младог Његоша поведе на школовање у Британију. По Медаковићу, „За младог Рада била је ово највећа радост“. Али његов стриц владика, који знаваше шта је туђи свијет, туђи обичаји и шта је младост, није се могао склонити дати својег синовца онамо... Ће своје вјере нема, и да он по повратку у свој врлетни завичај не би био за Црну Гору, ни Црногорци за њега...“¹⁹⁾

Веома слично резонује Владика у Вуковићевом роману: „Пусти ли Рада да проживи неко вријеме међу племићима, гдје ће га окружити многим угодношћима, неће ли се младић погосподити, неће ли му послје бити тешко да се свикне на ове наше тегобе и оскудицу? Најзад, желио бих да остане прави Црногорац, па се не одроди и постане далек својим људима...“.

¹⁸⁾ Цитирано дело, стр. 241.

¹⁹⁾ М. Медаковић, П. П. Његош, Нови Сад 1988, 38.

Цело медитирање је развијена Медаковићева мисао да Ње-гош — енглески васпитаник не би био за Црну Гору, нити Црногорци за њега.

И сва поглавља романа која говоре о умиру закрвљених породица, племена, нахија имају исходиште у историјским изворима. Упоредна анализа тих глава и извора само би увећала број примера, али не би мењала суд о ауторовом проседеу преображавања историјских докумената у фабулу романа. Приповедање открива грозотну стварност преорожавања и „пребијања глава за главе и рана за ране“: „Изброји: између Чевљана и Бјелица 74 неосвећене главе. Толико је крви неизмирених... Толико је оних који су још могли пушку носити и нејач своју заштитити. А колико је тек оних који још земљу газе, а над њиховим перчинима сваког трена виси неумољива пријетња освете. Колико тек проходе мушке дјеце мајке крију уз своје скуте да их не погледа пушка осветница...“ Једну безумну освету на детету Вуковић је описао у глави „Купине“ трагичном сликом маленог покојника поред друге пушке, коју није стигао да надрасте, и нарицањем његове баке, добјегле са њим да би га скрила од освете, али га „пушка искобница“ нашла док је брао купине.

Фаталну моћ обавезе освете у племенском човеку Вуковић је показао многоструко. Један несрећни отац се исповеда: „Добри Владико, гладни смо хљеба, али то се да трпјети... Вјеруј, душа ми је гладнија освете. Лако је ходати по свијету и мудровати. Ти нијеси видио колико је крви изаврело из прсију мојег јединца“.

Чак у боју на Крусима, кад се радило о бити ил не бити, кад се шест хиљада црногорских ратника „на голи нож држало четири сахата“ против тридесет хиљада Махмутпашиних башибозука, света двојицу закрваљених Црногораца гони да заборава Турке и реже један на другог: „Мој си, крвниче!“ Низ изрека, настао у овој средини, сведочи колико је свест и емоција њихова била оптерећена светом: „Ко се не освети, тај се не посвети“; „Тешко души док се крв пуши“; „Ни у Турчина вјере, ни у освети мјере“; „Свака брука има реп, а неосвећена рана два: црн образ и биљег довијека“; чак „Освета је света“ — најгрубље порицање хришћанске етике. Зато се у Владичиној поруци Чевљанима законито понавља парафраза јеванђељске поруке: „*Браћо моја ојаћена, ви чинити оно што знате, но не знате што чините!*“

Мисијом у народу, тражећи опроштај и умир, „ломећи једну по једну мржњу“, Владика Петар је искорењивао зло наслеђе. Тиме је и мењао једну историјску стварност. Успех његовог миротворства био је огромног значаја, јер је слогом у племенима омогућио сложну одбрану од Турака и победе на Мартинићима и Крусима.

Историјску компоненту „Порука“ чини и политика владике Петра према домаћим противницима, у првом реду против гувернадуре из породице Радоњића. Петар Први је настојао да очува владарску позицију куће Петровића — Његоша, која је од избора Данила Шћепчева за владика, држала и црквену и световну власт. Суревњивост породице Радоњића аутор је изразио у јеткој Вуколајевој реплици: „Доста је нашега, Петровићи! Доста нам је црних мантија! Зашто увијек иста кућа да бере сву славу и власт? Нек се и то промијени!“ Поред братственичких разлога конфликт је имао и дубље узроке: Радоњићи су били за аустрофилску политику Црне Горе, а Владика је вјеровао да се заштита може добити само од словенске и православне Русије, и мада и она несигурна, ипак је била за Црногорце, опкољене непријатељима, нека котва спасења. Осећање да аустрофилска политика може угрозити независност Црне Горе натерала је владикау Петра да Радоњића протјера из земље.

Борба Петровића и Радоњића ипак подсећа на „династичку“, јер има особине политичког конфликта, у коме се Црна Гора није делила ни племенски, ни нахијски, већ по критерију избора покровитеља. Теза Радоњића да је Русија далеко, а Аустрија први сусед, „можемо се дозвати“, зато је сарадња са њом кориснија, имала је присталица. Међутим, Вуколај се договарао са аустројским властима у Котору да Владикау удаљи из Црне Горе; затим је иселенике — повратнике, којима руски амбасадор у Цариграду није издао визе за уселјавање у Русију, побунио против владике Петра. Зато је он морао сазвати Скупштину, која је „сабрала Вуколају све што му није ваљало“ и „заборавила му и оно добро што је икад чинио“, па је најзад закључила да: „Вуколаја више не признају за гувернадуром“.

У роману се међу актерима јављају и два наша позната књижевника са краја XVIII и почетка XIX века, Доситеј Обрадовић и Симо Милутиновић Сарајлија. У поглављу „Доситеј и Владика“, Вуковић је из Обрадовићевог писма цитирао суштински пасаж — жељу да „... негођ међу своје људе пође, гди би се једно липо училиште воздвигнути могло и ако малена штампарија за потребе школе и цијеле нације установила“, и наду да ће се међу Србима „јоште Божидара наћи и воздвигнути“. Доситеј се надао да се школа може отворити у манастиру Стањевићи и писмо завршава молбом: „Ако нас чиме обнадежити можете, знам да ћете то радо учинити човеку који вас обожава и пребива ваше милости — умиљејши слуга Доситеј Обрадович“.

Историичност ове главе романа богата и сећање владике Петра на давни дан када је у Стањевићима владика Сава Петровић „узео за руку Доситеја и увео га у свештенички чин“.

За главу „Чубро Чојковић Черногорац“ аутор је користио више докумената и извора: *Историју* Димитрија Милаковића, писма Владичина Ђузепу Пајтонију, писма Јеремије Гагића, пре-

дања о Његошу и *Писма о Црногорцима* Љубе Ненадовића. Вероватно је од богатијег материјала текст поглавља знатно занимљивији од приче о Доситеју. Већ је долазак Сима Милутиновића на Цетиње необичан: довели су га Владици чобани, јер је био залутао. Први обрис лика „Жустар и витак као исукана сабља, танак брк а очи пламене...“ аутор је вероватно стварао према познатом портрету Димитрија Аврамовића. Док је читао одломак из драме „Милош Обилић“, Владика је мислио: „Ево правог човјека! Многи досад дојездише у Црну Гору да би постали цареви и краљеви, грофови, па чак и владике и пророци, да им част и моћ надоји прса, да се прославе и узнесу над бесцењем црногорске крви. А овај једини дође к мени и рече: „Хоћу да будем слуга и војник“. Ако и није преузета из докумената, ова мисао Владичина показује како уметник умешно уноси историчну конотацију у казивање, наиме, мисао је алузија на Шћепана Малог, Марка Ивечића, Вучетића и калуђера Шумадинца.

Затим је аутор у приповедање унео два Владичина писма. Пајтонију је писао у Котор: „да се упуте књиге које је Симо у журби тамо оставио“, а конзулу Гагићу молбу: „Симо ће Вам писати да продате његову пушку и да тим новцем платите што је остао дужан за штампање својих књижица. Немојте продавати пушку, јер ће му бити од потребе, па је упутите по моме човјеку Поповићу, а дуг Симов можете платити од мојега пензиона“. Њима следи и Гагићев одговор Владици, са предлогом Сими: „Ожени се стаситом Црногорком и окући се једном“, али Симо је уместо женидбе и куће размишљао о буни против Турака и писао Владици из Острога: „У Милоша милиони новаца, и фишека и војске регуларне, а у вас непобједима крепост и народ“ и молио Владикау да напише писмо Милошу Обреновићу и предложи заједничку борбу против Турске.

За личност Сима Милутиновића везана је и глава „Његошево школовање“. Истина, у њој се као Његошеви учитељи помињу калуђер Мисаил, Владичин секретар Јаков Цек и калуђер Манастира Савине Јосиф Троповић. Међутим, ниједан од њих није могао дати оно што је владика Петар желео: „... ваља понајвише учити стране језике, синко. Без тога си слијеп и затворен у ове сувомеће“. Први сусрет бака са учитељем Вуковић је могао преузети из Ненадовићеве књиге „О Црногорцима“: „Кад је дошао, стари владика рече му: „Раде! Поздрави се са овим човјеком; то ће ти бити учитељ“. А странац скочи на ноге, загрли и пољуби у чело свога ученика и повика: „Ово ће бити црногорски Ахилес и Орфеј! Ја ћу га научити да буде Шпартанац: да подноси глад и жеђ и сваку витешку невољу“. Из свега грла насмеја се Станко Стијепов, па рече: „Бога ми, Симо, немаш рашта томе нас учити: то сваки Црногорац зна мимо све друге људе!“²⁰) У Вуковићевом преобликовању сцена сусрета не изгледа другачије:

²⁰) Љ. Ненадовић, *О Црногорцима*, СКЗ, Београд 1929, 123.

„И сретете се први пут с једним пјесником о којем већ бјеше чуо. И тај пјесник постаде његов учитељ.

Кад Симо угледа Његоша, који је пред њим стајао као витезка младика, узвикну одушевљено:

— Ово ће бити црногорски Ахилес и Орфеј — јунак и човек од пјесме. Ја ћу га научити да буде прави Спартанац, да без роптања подноси глад и жеђ и сваку витешку невољу!

Слушао то Станко Стијепов, па се насмије:

— Богами, Симо, немаш рашта томе нас учити — то сваки Црногорац зна мимо све људе!“. Аутор је само унео два објашњења: да је Ахил симбол јунака, а Орфеј — песништва. И шта значи „прави Спартанац“.

Вуковић помиње Милутиновићеву драму „Обилић“ и њен настанак би могао бити описан по Ненадовићевим писмима, само је разлика у датирању писања дела: код Вуковића драма је настала пре доласка Симиног на Цетиње, кад је путујући од Котора „залутао“. Пастир прича: „Набосмо га, свети владику, у пећини, при једној листри, бе ни мећеди не допиру. Бјеше забаврљао у магли, изгубио се. Па се завукао да мало сувоте потражи, а прегладнио, снемогло му се. Једва га извукосмо, и сад ме рамена боле...

— Ма човјече, шта си чинио толико дана у пећини? Што не потражи људе, што не зва?

— Тражио сам изнајпре и можда се све укруг вртео... А онда, набе се уза ме хартије, те написах драму „Обилић“... Забрујаше у мени оне ветрине и брда, па ми се учини да сам сам на небу...“.

Ненадовић, међутим, казује да је после извесног времена боравка на Цетињу Сима „нестао“: „Прође недеља дана, не зна се где је — изгубио се. Његови ученици распитују се за њега — нема га нигде. Једно момче што је сишло са планине слуша те разговоре па рече: „Ено таквог истог човјека у нашијем становама, више Жањева Дола!“. Ту је он, у тој пастирској самоћи и тишини, за осам дана написао трагедију „Милош Обилић“. И за тих осам дана, као што сам вели, није ништа јео...“²¹⁾

Аутор је легенде о двобоју Његошевом са учитељем, коју је Ненадовић детаљно испричао, о такмичењу и трпљењу глади, освајању висова, које је Ненадовић могао чути од Његоша, или узети из предања, и детаљно испричао, Вуковић је препричао концизним пасажом: „Казивали су старом владици о свакојаким пустиловинама и надметањима између учитеља и младог Рада, о њиховим походима по околним висовима и о различитим опкладама (ко је бољи јахач, или ко ће дуже издржати глад — владику се осмехивао кад би чуо како се баци често наједу, па крену на пут, а занесени Симо трпи поваздан гладан). Па су причали владици о томе како се Симо — као човјек из Србије — јуначио

²¹⁾ Цитирано дело, 128.

пред младим Црногорцима и како му је Раде једном, у опклади, пуцао право у прса (без зрна од фишека, наравно). Све је то уносило неку живост и ведрину око старог владике . . .“

Аутор је Милутиновићеву „методику“ рада са ученицима описао сродно Ненадовићевој оцени „Симине школе“: „Раде и још неколико младих Црногораца постану његови ученици. Симина школа није имала означеног часа и места. Његова наука као и васцели његов живот, нису имали никакве системе. Као Платон, он је своје ученике учио шетајући по зеленим ливадама, и у хладовини испод гранатих дрвета. Каткад у десет минута говорио им је: о грчким боговима, о сејању кромпира, о Круговој филозофији и о Хајдук-Вељку. Причао им је о јунацима из старог времена, као да су јуче живели, као да се с њима лично познавао. Ученици његови радо су га слушали.“²²⁾

Вуковић је веома умесно нагласио разлику између ранијих Његошевих учитеља и уџбеника и Симине школе, далеке као *калуђер* и *песник*, па каже: „Није више било онога суморнога чтенија из часловца, ни поука из житија светаца, ни сувих придика о владању и праведности и о гријесима који маме непрокушане душе. Из сумрачних, мемљивих хелија Симо изведе своје баке — Рада и још два-три момчића — на ваздух, *међу дрвце*, па им је *све у шетњи*, причао о разним забавним згодама из старине, о *грчким* и словенским *боговима* и херојима, о Спартанцима и старим пјесницима . . . Па их је учио напрескок: час о томе гдје се која земља налази, час нешто о звијездама, па о лијепим бечким принцезама, па о вину и грожђу фрушкогорском . . . О Сцеволи и Обилићу, о Петру Великом и родним шљивицима по Шумадији, па о правилном писању ријечи и реченица и предсказивању времена и о томе како настају облаци . . .“ . Испретураним темама разговора и наглашеним отсуством њихове логичке везе, аутор је у суштини парафразирао Ненадовићеву оцену да „Његова наука није имала никакве системе“, само је то изразио, сликовито, романескно.

У глави „Последње лето“ Вуковић казује да је Симо читао владици писма из нахија, да му је Владика указао поверење да буде његов изасланик у мисији мирења завађених Ришњана и Доброћана. Од посебног је значаја чињеница да је Милутиновић написао тестаменат владике Петра Првог. „Тестаментом“ је аутор и завршио роман. Познат је факат да је у историјској науци спорна оригиналност тестамената Владичиног, између осталог и зато што текст писан Милутиновићевом руком Владика није потписао. На томе се заснива теза да је Тестаменат писан после Владичине смрти. Веома је индикативно што академик Јевто Миловић у двотомном издању писама владике Петра Првог, и других докумената времена његове владавине, није објавио Тестаменат!

²²⁾ Цитирано дело, 124.

У Вуковићевом приповедању, међутим, нема сумњи, напротив, од иницијалне реченице до завршног ретка нарацију прожима уверење у аутентичност Тестамент-документа. У почетној сцени поглавља Владика би хтео да искаже последњу жељу сам, али „рука се тресе“, зато позива Сима и тражи „да пише онако како моја уста изговарају“. Цитирајући текст Тестамент, уз кратке опаске и Владичине помисли у паузама — застанцима, аутор је нашао најприкладнији модел презентирања документа. Аутентичност сугерира и завршном репликом Владичином: „До-дај ми Симо ту хартију да ју прелетим очима и да свој потпис ставим при дну листа. И печат велики удари — нек је вјеровно свакоме и за сва времена да је то моје и од мене“.

Уводећи у фабулу младог Његоша, романиста је његовом лектиром описао Библиотеку Петра Првог, која је такође историјска реалија. У контексту целине приче она је контраст укупној стварности и изненађује „... усред пустиње црногорске оволико књига“. Следи помен најзначајнијих књига, из разних области — теологије, историје, географије, филологије, белетристике. Њихову функцију у нивоу историчности истичу ауторове опаске колико се којом од тих књига Владика служио: „Доста читани Катехихис, већ прилично орону“; „Краткое начертатније географи — види се да је Владика чешће узимао у руке да би више сазнао о страном свијету“; „Библија на руском, на којој је такође доста трагова читања“. И тако редом. Нараторова запажања су очевидно и ауторова, а усмерена су да дубински осветле духовни живот човека коме је та библиотека била и азил у који је могао да побегне од перманентних невоља црногорских. Истовремено, податак да је већина књига Библиотеке на руском, објашњава зашто је Владика од свих страних језика, којима се служио, најбоље знао руски, о чему сведоче његова дипломатска кореспонденција и писма Јеремији Гагићу, која нису писана на српском.

Историју Црне Горе допуњава обиље података у секундарном плану приповедања. Спомен на Обод, — у коме је штампана прва ћириљска књига на словенском југу, „А онда су запиштале криве турске ћорде и све се обурвало“. Плеће Побора чува „Иванбегову повељу на земљу“, којом се бране од отимачине кнеза Љубановића и которских подмитљивих судија Јонија и Валерија. Владика се сјећа жалбе владике Саве да је остао „без ичега, с голшјем животом и нешто књига из којих смо се Богу молили“. И како је травнички Мехмед-паша претио Владици Василију: „Имам над у Бога да од моје руке ни у море утећи нећеш, него ћу те на колац набити...“. Ни садашњост није другачија: прота Јосиф из Острога пише да турска војска иде преко Пљеваља и „... ћерају главе одрте пут Стамбола на товаре“; стигла је вијест да су Турци обесили попа Поповића из Понара. Жене, као јато чавки, после битке на Крусима преврћу изгинуле Турке и траже

оружје својих мужева и браће, погинулих у ранијим бојевима, па ако га набу кукају и гребу лица; календар црногорски је по раговима: „Настао је оне године кад удари турска војска од Скадра“. Црногорци истим ножем секу хлеб и турске главе. Немајући другог излаза Зећани тајно поручују Владици: „Ми хоћемо почет (буну) ако ћемо сви изгинут, јере веће живљет не можемо“, и потписују се „Ваша чада и веље и мало, и мушко и женско остаје плачући и вас на помоћ дозивајући“. У вековном оваквом безнабу окретала је мала Црна Гора очи ка великој Русији, на богослужењима помињала православне руске царе и за јуначку одбрану слободе и вјере примала руско ордење. Историја је и куга, која стиже од Скадра. Владика се онесвијестио кад је чуо вест о куги. Писао је руском мајору Орловичу: „Но чујем да је у Пјешивце пред Божић троје или четворо и по Божићу двоје умрло и да су осталу чељад затворили у пећине код ријеке Ободштице“. Али и у оваквим свакојаким невољама Владика шаље поруке у нахије да скупљају помоћ за Пећку патријаршију, „која је у вељој невољи, од Турка ограбљена“.

Историјски план романа чине и подаци о социјалном раслојавању црногорске племенске средине. Владика помиње да се главари богате и зеленаши гуле сиротињу: „Ено у Цуцама пети дио земље припада старјешинама, у Бјелицама двадесетак породица нема ни грумена земље, но раде у најам... А зеленаш се прси као добротвор: — да није мене сви бисте поцркали...“. Ровчани се жале и чак криве Владика: „Ти си их посердарио и завојводио и покнежио, за сиротињу у зао час и они јадну сиротињу рашћераше олу и босу по Турцима...“. У пљачкању сиротиње учествује и свештенство, па Владика кори попове: „Несрећне мантије! Ако добру не служите, одмах сте ћаволу десна рука!“.

Историја је и „Историја“, коју је Владика Петар писао али није довршио. И закон, са многозначним називом „Стега“. Закон узима на нишан прво „најирњи образ љуцки — издајника“; па убицу, који просипа брацку крв, која се „не може никаквим благом откупити, но да буде објешен или огњем из пушака разнешен“; затим отмичара дјевојке, које „треба доживотно протјерати из Црне Горе“. „Ако ко увриједи човјека без кривице или нужде, да се казни великом глобом, а ако га увријебени удбије да не одговара“. А са лоповом да се поступа као са убицом. И да се само једна смрт не свети: „Ко врх туђе жене погине“.

Овакав закон је усвојила у Стањевићима Црногорска скупштина 1798. године. Тада је изабрала и чланове Суда, који су Црногорци назвали „Кулук“, јер су радили бесплатно, и нису имали праву власт. На пример, на одлуку о увођењу пореза, Црногорци су реаговали: „Ако ћемо давати харач, боље га је давати Турцима, па с њима у миру живјети и трговати“. А суд их није

могао осудити на затвор, јер „тамница нигдје није било у Црној Гори“.

Сабирајући све, Вуковићев владика Петар овако види своју отаџбину: „Ако доћеш овамо да течеш славу и да војујеш, мораш прежалити себе. Јер није лако у овој земљи: тврда је и посна кора хљеба, и тврд је лежај посут пепелом или чабу, тврд је камен и спечена земља под стопалом, тврда је и опора чељад црногорска, тврда је узбрдица и падина, тврда је злоба сиромашка, тврде су изгладнеле суге кости и вилице жељне залогаја, тврда је мржња агарјанска која са три стране опасује овај кам, тврд је и немилостан дан без икаква игде пријатеља у свијету, ... и небо је тврдо и сушно, и оно је без благих дарова који би падали на људски длан и којима би се дјеца зарадовала, и тврд је и горак корак хајдучки, и тврде су боре око усана свих мајки — чим се мушким именом назовеш, биљег си куршуму и ханџару. Овдје не можеш благовати на ловорикама, нити угодна звања стицати, нити доживјети своју славу, а мртви гусле не чују нити се ките ордењима ...“

3.

Ова и оваква Црна Гора имала је односе са ближим и даљим државама. Тоном чуђења Вуковићев Владика Петар размишља: „... Ово је државица без иједног града и без страних посланика — по томе ваљда ријетка у свијету. Но они су свуд околу: У Котору, Дубровнику, Скадру или даље у Бечу, Венецији, Паризу, Стамболу. Што чини та војска окретних људи разних народности и вјера него плете свако своју мрежу ... И колико је тих људи, све нешто снују о Црној Гори. Сви имају своје шијуне и интересе, сви пишу извјештаје својим министрима и царевима ...“

Са Турском су односи — перманентни рат. Тако су и презентирани у роману. Нападају паше скадарске, херцеговачке, валије румелијске, једренске, аге и бегови спушки, никшићки, подгорички, пећки. А Владика није рад рату и прихвата га кад је неминовност, па „благородној господи сердарима, војеводама, кнезовима, барјактарима, харамбашама и прочим духовним и мирским главарима и старјешинама и свијем Брђанима шаље драги поздрав и архипастирско благословеније, али и савет да не дижу буну, сем „ако паша удари с војском — и ми ћемо тада свиколици против њега устати“.

Иако турском територијом одвојена од Србије, Црна Гора осећа са њом духовно јединство. Оно је посебно ојачало у годинама Карађорђевог устанка, који временски коинцидира са владавином Петра Првог. Готово све информације о Србији инкорпорирани у приповедање „Порука“ односе се на Први српски устанак. И како непосредног контакта вођа два српска племена

није било, Вуковић је одабрао и адекватан модел казивања: из Србије стижу поруке и Вождова писма Владици. Тако и почиње аутор: „Из Србије стиже добар глас: Караборбеве чете су гушће и једрије од шумадијских шљивика. Владичи ударише сузе од радости“. А онда настаје размишљање: „Хоће ли Руси пружити руку Караборбу? О томе још никаква гласа. Ледени су и ћуте. Ни Мазуревски о томе не жели да говори. Као да би хтели да управо сада не буде буна на Балкану“. Нешто касније наратор прича: „Из Србије долази Дамњан Кутишанац и доноси поруке од Караборба. На све стране се узнемирила раја — жедна освете. Устаничке пушке пламте уз Морачу и по Дробњаку. И сви ништу Владичину десницу“.²³) Владика је запретио скадарском резиру Ибрахиму: „Кренеш ли с војском на српске устанике, одмах ћу ударити на твоје крајеве“. И даље: „Из Србије стиже охрабрујућа вест: Караборбе потукао турску силу на Иванковцу.

— Вазда му оружје свијегло било! — радује се Владика и смјеста јавља Санковском. Но, овај остаје прилично равнодушан — изгледа да је нешто знао о томе. „Па што онда таји од мене?“ — лецну се Владика. „Зна Рујо да ће вијест о Караборбевим побједама разбудити на овим странама жељу за спајање са српском војском. А царски планови су сад друкчији“.

У овом сегменту фабуле Вуковићево приповедање се не слаже са документима у двема тачкама: није адекватно показан однос Русије према Караборбевом устанку, и није доследно коришћена Владичина преписка са Караборбем. Пре свега, није било дилеме „хоће ли Руси пружит руку Караборбу“, јер руске јединице под командом генерала Исајева и Орурка заједно са устаницима бориле су се против Турака у бојевима на Штубику и Малајници. Поготову је однос владике Петра према устанку био другачији. У глави „Град светог Влаха“ Вуковић пише: „Донесоше му Караборбеве писмо. Он га стиште на прса, као да се са самим Караборбем срео. А онда се повуче у осаму да га прочита. Ту је братски поздрав Владици и молба за помоћ. На ту су помоћ Срби рачунали још од почетка устанка, нарочито против Турака у Босни, који задају Караборбу грдне муке и бриге. И потписује се „верњејши син“. Владика опет притиска писмо на груди... као да сама хартија треба да осјети шта се крије у Владичиним прсима“. „Ево верњејши сине и брате, погледај гдје сам и у какву сам ватру угазио, па реци по души — како да ти помогнем. Зла судбина наша! Никад да се сјединимо... но ти војујеш против Хафис-паше и султана и све Босне, а ја ево, носим се с Наполеоновим бенералима и драгонима овамо покрај мора...“

²³) Прота Матеј Ненадовић у „Мемоарима“ пише: „Овога смо Дамјана из Кутешице ја и стриц слали у Црну Гору владичи и грофу Ивелићу у Рيسان, и молили, но Ивелић одговара да је његов господар, тј. Рус, с Турцима у великој љубави, па нас упућује да султана молимо“. (М. Ненадовић, Мемоари, Југословенска књига, Београд 1951, 103).

У Владичиним писмима, међутим, осећа се другачији однос. Из Херцег-Новог Петар Први, „налазећи се пред војском моје дивне домовине, која се спојила са руском поморском и сувоземном војском у борби против Француза“ 20. јула 1806. пише Караборбу: „Ја искрено жалим невини и једновјеран народ, али притом несумњиво надам се да правдољубље честитог султана Селима Другог, неће оставити вашу верност без одбране и награде и без достојног кажњавања ваших нападача. Зато вам и савјетујем да сачувате своју уобичајену вјерност његовом величанству, вашем честитом султану и верном савезнику мог славног покровитеља, великог Александра Првог...“²⁴⁾

Истоветне су по саветима Владичине поруке у писмима Караборбу и Правитељствујушчем совјету српском од 12. новембра 1806. И све делује неприродно, јер нити је Владика могао веровати да је султан, „правдољубив и честит“, нити да је побуњена раја у земљи Србији, где је „крвца из земље проврела“ и над којом „све барјаци крвави иду по небу ведроме“ била спремна на „верност“ султану. Није вероватно да је овакав став Владичин изнудио Санковски, јер прота Матеј Ненадовић у неколико наврата у „Мемоарима“ говори да су у Петрограду наишла на разумевање. Примио их је министар Чарторијски, саслушао, питао да ли су тражили помоћ од суседа, и кад су му казали да их је Аустрија одбила, како не би са „Портом пријатељски и мирни трактат нарушили“, саветовао им је „надобно хранит такој одговор“ и уверио да ће „доложити государу“.

Још неки подаци сведоче о карактеру пријема на који је наишла српска делегација. Познати руски писац и историчар Карамзин поклонио је проти Матеји „Јеванђеље“ са посветом. Прота се жали да ниједан од делегата „немамо на себи ништа, ни козом, а то ли лисицом или самуром постављено. Ја како сам летос по Врачару лаке војене хаљине носио, а нисам се ни научио далеко путовати, тако и пошао“. А у повратку, када је посетио у Араду Саву Текелију, пише: „У мене је био кожух руски до земље, рукави до прста, штранком опасан, капа на глави руска, зимна, црна, чизме мачком постављене“. За свој новац прота то није могао набавити, јер се пре тога жали да је „новаца готово нестало“, па су у Клину једва платили „саљтик вина да у здравље верховног војда и свију Србаља попију“. Најзад, прота Матеј саопштава да су им пред повратак „на три дана пређе дали по три стотине дуката“. Још је важнији податак: устаници су пре битке на Иванковцу упутили делегацију у Стамбол да увери Порту у лојалност. „Наши депутати маја 28 дошли у Цариград, предали султану прошеније 1 јунија. Како чује руска мисија да је Афис паша на Иванковцу разбијен, узме наше депутате, проту

²⁴⁾ Јевто Миловић, Петар Први Петровић, Писма и друга документа, књ. 1, 235.

и Чардаклију у једну лађу и 27 августа у Одесу пошаље“.²⁵) Очигледно је руска дипломатија страховала од одмазде и на време је спасила српску делегацију, демантујући фактички изјаву Чарторијског да је „Росија тепер с Портоју пријатељи“.

А већ од почетка руско-турског рата 1806—1812, када су руске трупе заузеле Молдавију и Влашку, устаничке везе са Русијом су ојачале: „Русское командование снабжало повстанцев оружием, боеприпасами, оказывало им значительную денежную помощь... Летом 1807 отряд русских войск под командованием генерала Исаева соединился с сербскими повстанцами и вел совместную борьбу против Турок на территории Сербии. Соединенные сербские и русские войска одержали победу над Турками у Малайници и Штубика. 10 июня 1807 ода между Россией и Сербией была подписана конвенция завершившая создание русско-сербского военного союза“.²⁶)

Требало је, мислим, и овај период односа владике Петра Првог према Караборћевом устанку показати у складу са документима, бар према његовој кореспонденцији са Караборћем; изостављање других докумената би се могло и толерисати.

Вуковић је наставио да уноси у фабулу вести о устанку у Србији: „Донесоше Владици добру вијест: Караборће поразио силу Сулејман паше Скопљака на Мишару... О томе смјеста пуче глас по Владичиним четама и букнуше високи огњевии по ћувицима и као сама од себе зачу се пјесма и весели дозови и пријетње Французима. Бјеше Владика наумио да окупи војску и одржи говор о Караборћевој побједи на Мишару. Али шта да им каже више од онога што сами осјећају?“ Па даље: „Донесоше Владици писмо — априлски поздрав Караборћев из освојене Сјенице. Поручује: „Ево ја ћу с помоћу божјом доћи до Таре, а Ви ако желите ударите одозгора. Толико, молићу Вас што прије, да не губимо време срећно“.

Али Владика оклијева и тражи оправдање: „У мојој земљи није снаге да полетимо у сретање Караборћу. Но све пало гладно и јадно и коприве се неслане варе и мезгра се испод коре гризе“.

„Још добријех вијести, готово се сустижу: Једна: Караборће се вратио из Србије са поснагом. Друга, потукао код Сјенице босанског пашу Сулејмана. Трећа: на Суходолу Караборће разбио пећког Нуман пашу. Четврта: у српску војску ступи триста Васојевића, а потом и нешто Црногораца и Брђана“.

Добио је Владика и писмо-извештај да се његов рођак Станко Петровић срео са српским четама на Ђурђевини, које је водио војвода Антоније Симоновић. Његов писар Рака Љевајац јавља Владици из Манастира Мораче да је „Господар Георгије дошао у равни Хас и спрема се да удари на Колашин. И зову владика да и он крене ка Тари...“ Владика је одлучио да војску

²⁵) Цитирано дело, 143.

²⁶) Историја јужних и западних славјан, МГУ, Москва 1957, 231.

распоређи према Никшићу и Херцеговини, уверен „док је он ту с војском, ниједан турски војник из тих крајева неће отићи да нападне Караборба“.

Та помоћ се осетила и Караборбе му пише: „Ја сам био у великој бризи и сметњи а Ваше писмо ме је обрадовало кад сам разумио да сте с неколико војске дошли против града Никшића и да сте га, с помоћу божјом, у такву слабост довели, за које Вам благодарим на Вашој трудби што сте Ви обуставили Турке од Херцеговине и Албаније на себе да не би дејствовали на нашу војску, куда су позвани били“.

Стигла је и грозна вест да је Караборбе убијен, „био се вратио у Србију, тајно, али га кум сјекиром... Одбаци писмо и саме му сузе потекоше — од жалости и од срамоте... и што је увиђао да је онда, у вријеме устанка остао дужан Вожду. Понајвише у њему стога бол нараста и чини му се — никад није толико жалио једног црногорског јунака“. Писао је Сави Пламенцу: „А што у истоме писму изговара за нашега жалостнога покојника Кара Георгија, то је неисцељива рана не само садашњим него и будућим вјечно од рода нашега чесним и добромисленим људима... Вјерујте ми што ја ово са слезама пишем, без којих о том помислити не могу, воображавајући какав стид и поруганије пада на цијелу нацију нашу“.

Милош Обреновић, „велики господар“, кога и данас славе наши историчари грађанске провенијенције, вазалног односа према буржоаској Европи, зато им је природно величање турског вазала, не само што није мислио да је „стид и поруганије цијеле нације наше“, него је на Вождовој глави, упућеној „на пешкеш султану“, засновао и своју вазалну кнежевску титулу и вазалну кнежевину. Зато је неминовно морало доћи до конфликта између Владике Петра и „чалмаша“ Милоша Обреновића.

Илија Владовић, пратилац Караборбеовог сина Александра, обавестио је Владикау Петра „како се к Србији примиче руска војска и како је Александар кренуо с том војском и упућује се Црној Гори“. Владика је издиктирао Симу Милутиновићу писмо, „пожелио Александру ратну срећу и јавио да су Црногорци спремни да му се придруже“. Симо је Караборбеовог сина назвао „господарем српскога народа и кнезом“, а Владика Петар упутио главарима црногорским и брдским посланицу, захтевајући да „достојно дочекају и помогну руску војску“. Међутим, његово писмо је допало у Милошеве руке и он је гневно реаговао што је Караборбеов син титулисан као „господар српскога народа“. Кнез који је клечао пред турским званичницима и љубио му скуте, храбро је напао црногорског владикау Петра, назвао га „бунтовником“ и припрегио му, јер „бунтовнике нигде не трпе“; мислио је ваљда у његовој вазалној Србији и Турској — покровитељници. Али као окорели политикант он оставља мо-

гућност компромиса и у овом сукобу, претпоставком да није Владика писао писмо него Симо Милутиновић, кога назива лудом, а „лудима и стихотворцима све је слободно чинити“. Милош је морао знати да писмо изражава Владичин став, јер кад га је потписао, значи слагао се са написаним, па и са титулом Караборћевом сину, али кнез и себе лаже само да нема противника који код Руса ужива углед, јер је Русија гарант аутономије Србије.

Вуковић овај конфликт мотивише и дубљим разлогом: „Кнезу је веома сметао култ Караборћев који је ницао и пламсао у Црној Гори. Сам Владика био је спјевао пјесму „Похвала Караборћу“, чији стихови

„А ја славим витеза, војника,
Од словенске крви и језика...“

изражавају његов однос према Вожду. Ауторова мотивација је уверљива, мада не наводи доказе документарног типа.

Владичин одговор „силном и богатом“ Милошу Обреновићу је обазрив — обавештава га да је Симо Милутиновић „... принуђен био признат, да на мјесто копије многу сочињене, коју сам му био дао преписати од написао е по својој жељи и поднио ми подписати, а ја находећи се у оно вријеме болестан, и не имајући никакву сумњу на Милутиновића подписао сам поднесеное им писмо не прочитавши. Таковиј неприличниј поступак Милутиновића употребит у зло довјерије мое принудио ме лишит га дужности, у коју се е до сада у мене находио и милости, коју сам му ја као Србину чинио“; И даље: „Поступке и заслуге моје свој Европи извјесне, могу се сасвим оправдати и отварати свакога благоразумнога чоeka од мисли да бих ја када либо могао бити способан к производенију буне, илити маљејше непријатности у у каквом било народу, а кољми паче у обожаему Србију.

Што ми писат изволите да Црнагора едва, илити не може имат живот у србском народу, то мене ми се чини да то справедливо бит не може, будући да иако ова страна по пространству своему одвећ е мала, али по мјесном положенију, по храбрости народа и по својој независности до сада е била одвеће важна, и јест ли не више, то не мање у Европи извјестна, кољко сама Србија. Доказатељством свега служи важности ове стране, да од времена изгубљења србскога царства, измеу свијех частицах србскога народа, една се е тољко Црнагора нашла, која је доданас удржала в цјелости глас, слободу и вјеру христијанску, будући да хоћ у различно вриеме и међу тием тољко част ове стране; но сва Црнагора сохранила је до данас у цјелости своју слободу. Ние доста то што е она своим оружијем и крвљу зашчишчавала слободу, но и великим европејским државама у ратна доба впомошествование чинила како то: австријскому и росијскому дво-

рам, и бившој Републики Венецианској, о чем побудитељние грамоти вишеречених дворов у мене се находе.

Што се тиче до синовах покојнога Караборџиа, то ја будући с њиховиѐм отцем у пријателству живио, и међу тием драго циеним заслуге његове Србији учињене, разумие се ја им желим добра и рад би био да буду шчастљиви, али посилен смрти њихова отца, ја до данас другога господара народа србскога нити признаем, нити пак почитујем до вас, што из мојој с вами кореспонденцији могли сте замјетит.

С глѹбочајшим моим к вам почетом и ваздашнеју преданосћу имам чест бити

Јунија 27,
числа 1829 года
Цетиње.

вашега сијатељства
покорњејшиј слуга
митрополит церногорски
Петр Петрович Његош

Романсијер је ово писмо оскудно елаборирао: „Отписати му. Али шта и како? Владика то ипак чини — не толико да себе правда, већ само да покаже како није за потцјењивање оно што је његова мала земља постигла, што је својим мишицама и својом крвљу освојила слободан кров више главе; нека је тај кров и мален, нека је тај кров и убог . . . Јесте српски устаници знали су то да цијене и окретали су очи према овим братским горама, али овај кнез он је нешто друго; он као да вјерује да је моћ у богатству, да паром може свакога подмитити или му скршити врат . . . У одговору ипак мора некако окривити јаднога Сима и јавља Милошу да га је лишио дужности. Симо ипак остаде уз Владика . . .“

У тексту романа приметна су три отступања од Владичиног писма. Прво, у писму нема ни наговештаја о различитом гледању на Црну Гору између Караборџевих устаника и Милошеве дипломатије. Друго, у казивању је изостала веома важна Владичина теза да Црна Гора ни по чему другом, сем територијално, није у очима Европе мања од Србије. Треће, без обзира на последице, Владика Петар је казао „силном и богатом“ и гневном кнезу да „драго цијени заслуге његове (Караборџеве, М. Б.) Србији учињене“. Имајући у виду чињеницу да се те заслуге у Србији нису смеле ни поменути, овај део писма Владичиног је требао наћи место у нарацији, ради историјске истине о Владичином непоколебљивом поштовању Вождове личности и дела.

Србија је још на два начина присутна у Вуковићевом роману. Сматрам, најдубинскије и најсуптинскије. А то је *народно осећање српства и памћење Косова и предања о њему*.

Послије славне победе на Крусима, Владика позива ратнике своје: „— Идите међу народ и веселите се . . . Од Косова нијесмо имали веселијег дана!“ Овим речима хтео је да схвате зна-

чај побједе. И то двоструки: од косовског пораза била је за Црногорце — највећа победа. Истовремено је и велика освета Косова. А Косово је било свенародни бол, свенародна траума која је тражила лека у освети Косова.

Поред овог, Владика Петар у посланицама често помиње издају Вука Бранковића, опомињући њоме црногорска племена да не подлегну искушењима којима су стално била изложена позивима скадарских и херцеговачких паша на непослушност Петровићима, коју би они добро платили.

Природно настаје питање: Зашто се Косовски бој конституисао у мит само у Србији и Црној Гори? А није у Македонији, Албанији и Бугарској? Питање је умесно из два разлога: поменуте земље су исто тако близу Косова, као и Србија и Црна Гора. Још је важнији историјски разлог: све су биле поробљене од турских освајача. Најприроднији одговор на постављено питање је: зато што нису изгубили државу на Косову, нису доживеле трагедију пораза, отуда код њихових народа није настао психички синдром који ће Његош назвати „ранама косовским“. *Просторни радијус Косовског мита доказује јединство српског племена, исто тако и интензитет и трајност његове власти у уловима и душама Србијанаца и Црногораца.*

4.

Вуковић је посветио знатну пажњу односима Аустрије према Црној Гори и владици Петру Првом. Аустрија је постала савезник Русије у рату против Турске 1788. године, и упутила Владици делегацију под руководством мајора Филипа Вукасовића, да преговара о учешћу Црногораца у рату. Судићи по ауторовој оцени, делегацији су се обрадовали и Владика и гувернадур Јован Радоњић, само из различитих разлога. Петра Првог је радовало што Црна Гора није више сама у борби против Турске, и што су две царевине заинтересоване за њено савезништво. Радоњић је „прижељкивао да се Црна Гора чвршће приклони к Бечу, а да се тиме уједно ојача његов углед и власт и да он стане на чело црногорске државе“. Међутим, Вукасовић је планирао операције према Спужу и Херцеговини, а не према Скадру, чији је паша Махмут Бушатлија био крвни непријатељ Црне Горе. Напротив, „бечки двор је мислио да им паша може бити добар савезник“. Узалуд је Владика упозоравао делегацију да је „Кара Махмут успаљена глава, опасан и непомирљив човјек“. Али и као савезник Русије, Аустрија је тежила да ослаби руски утицај на Црногорце и преговара са Бушатлијом, иако је то било против интереса Црне Горе. То се и осветило: бечке делегате Брунера, Пернета и Шенфлуга Бушатлија је даровао, испратио, а затим на Скадарском језеру побио и дарове узео. Мајор Вукасовић је боравак у Црној Гори користио да се удружи са Радоњићем и

ослаби углед и утицај Петра Првог, нападајући његову приврженост Русији. Зато се ратовање против Турака свело на безуспешну опсаду Спужа. Вукасовић је ипак заслужио само мржњу Црногораца, о чему говори податак да су нападали његов одред, када се повлачио према Котору, отимали ратну опрему, све „док се с војском укрцао на бродове и отпловио према Сењу“.

Тешко подносећи пораз, Вукасовић је из Далмације писао црногорским главарима и наговарао их да шаљу добровољце који би ратовали за аустријске интересе. Владика је осујетио ову акцију посланицама садржине сличне овој Глуходољанима: „... ево разумијем и видим да неки људи иду те маме и варају народ да их воде некуђ преко мора, но им немојте вјероват. Они гледају своју корист, а не како ће вама добро учинит. Није вама тамо пута нако да се брука са вама бије и... гинете за туђу корист и да трговину од вас чине и ћесу напуњају. И који ће тамо поћ да бог да да му то буде зли пут и зла срећа да срамотно погине и да га је анатема како Јуду предатеља и проклетога Вука Бранковића“.

Од ове посланице Вуковић је узео текст почев од „Није вама тамо пута...“, и клетву.

Аустрија је једном удовољила Владичиној молби да му прода неколико топова, јер се „мучно бранити само голим јунаштвом“. Цар Леополд је послао два топа са лафетима, опремом и триста дуката за превоз од мора до Цетиња. Овај гест је у роману добио два тумачења. По једном, оружје и новац су били царев поклон Владици Петру; по другом, Владика је за топове заложии митру Владике Василија. Непосредно пред напад Бушатлијин 1796, Петар Први се обраћа аустријском цару Францу Првом с молбом да помогне Црногорцима, по угледу на незаборавне велике „покојног стрица Јосифа Другог и драгог родитеља нашег величанства, Леополда, који су изволили дати Црној Гори барута, олова, хартије и кремена за одбрану од заједничког непријатеља, Мухамедовог наследника“.²⁷⁾ Судећи по овој изјави захвалности, прво тумачење је уверљивије; међутим, мора се имати у виду да норме етикеције нису дозвољавале да пише другачије цару Францу, и када би друга верзија била тачна. У сваком случају помоћ је била несумњиво корисна и романсијер не претерује када пише: „Да ли се иједан духовник икад толико обрадовао оваквом смртоносном поклону? Владика само што није подигао мантију да поигра“. Ово објашњава зашто су на благодарењу у Цетињском манастиру, после победе на Мартињићима, равноправно „поменути имена царева у Петрограду и Бечу“.

Аустрија се ослањала на католички део становништва у Боки. То се манифестовало у време када је Француска уништила Млетачку Републику. На Владичино питање Будвљанима са

²⁷⁾ Ј. Миловић, цитирано дело, књ. 1, 92.

ким су остали у Боки, добио је одговор: „понајвише је тијех који су за Црну Гору“, али „Они католици што ни гавицу не поједу прије но ће се трипут прекрстити, они вичу: „Склонимо се под бандијеру бечкога ћесара“. Они су сазвали збор у Перасту и упутили позив аустријском генералу Рукавини да заузме Боку. И Владика Петар је био принуђен да сазове скуп главара Будве и објави проглас: „Будва драговољно очекује и прима аустријску управу и нада се правима која су јој и раније била дата; а до тога часа Будва изабира за свога покровитеља, заштитника и судију Петра Петровића, многославнога архиепископа и митрополита црногорскога“.

Доласку аустријске војске посебно се радовао њихов приврженик гувернадур Радоњић. Очекивао је награду за оданост: кућу у Котору, школовање двојице синова и пензију. „Али бечка рука није дарезљива... она се пружала према овим обалама да граби а не да дарује“.

Аустријски генерал Боке, генерал Бради, извештавао је Беч: „Ако ускратимо овим дивљачким хордама жито и со, тиме ће бити савладани и потучени“. Учинио је још један непријатељски испад, упутио је одред војника да заузму манастир Маине. Али Владика је одлучио да се супротстави: одабрао је осамдесет ратника и послао их да чувају Маине, уз обећање „ако буду нападнути, кренуће он лично пред војском“. До тога није дошло, јер је његова претходница истерала аустријски одред.

У односе са Аустријом убраја се и Грбљанска буна и однос Владике Петра према њој. У Боки су, као и у Аустрији, постојали велепоседници који су не само експлоатисали сељацима, већ и чинили насиља. У томе су се истицали кнежеви Бошковић и Љубановић. Грбљани су се обраћали генералу Брадију, тражили правду, али нису добили заштиту па су долазили Владици да се жале и траже помоћ. Тај сусрет Вуковић је описао у глави „Између двије куге“: „Не находехи никаквог милосердија, ни утјехе, принуђени бише с горкијем плачем и сузама приходити к мени, како духовному пастиру својему“, записао је Владика.

Једног дана стигоше у Стањевиће три сељака из Побора и падоше Владици пред ноге.

— За ране Христове, не дај да се затре ова сиротиња убога при твојим стопама!

— Спасевај свети Владико, избави нас од обијести и грабежа кнеза Љубановића.

— Виноград мој најбољи притисну на силу и вели: његов је био од старине!...

Владика се хвата за главу.

— А жалисте ли се?...

— Ко ме да се потужимо, јадан не био!

— Властима. Судијама Которским.

— Зар онеме Јонију и Валерију? Оним митницима без душе!

— Уз онога Брадија све је сам жбир! . . .

— Стрпите се, јадни људи. Правда је спора, али ће можда стићи једном и до ваших прагова. А знам добро какав је ћесарски суд: засјени га сребро и злато, па нигдје око себе нити тражи нити наводи правде.

— Не можемо више, свети владико!

— Дошло нам је да се одметнемо у хајдуке, они нас већ и сада ребелима назвали и гоне нас силом и сваког дана и сваке ноћи уходе нам шаљу.

— Ако не буде другог лијека, молимо те, пусти нас да преко твоје земље на турску страну пребјегнемо . . .

— Не, повика Владика. — Истјерајте то из главе!

Чим их испрати, Владика узе да пише посланицу Грбљанима, и каза им да зна за „Неописано тирјанство и самосилност вашијех деспота, а навлаштито Бошковића и Љубановића“ и поручи им „Ваши новци које су ваши деспоти из вашег крвавог зноја и вашијех мозољах истијештили јесу највиши непријатељи ваши“, и позва их да сви ипак остану мирни на својим њивама . . .“

Иако је по документима много теже конструисати дијалог него догођај или ситуацију, ипак су сви битни моменти ове сцене засновани на „Посланици Грбљанима“, писаној јула 1802. године:

„Неописиво тиранство и самосилност вашијех деспотах, а навлаштито Бошковића и Љубановића, будући се сваки дан простирало на уграбљеније туђијех земаљах и њихова сиромашкога имућа, принуди мнозину из ваше комунитаци просити у врховнога заповједника од провинције, господина Ђенерала Брадија, одбрану и правосудије верху њиховога жалостнога бића. Не находехи никаква милосердија, ни утјехе, принуђени бише с горкијем плачем и сузама приходити к мени, како духовноме пастиру својему, молећи и заклињући ме ранама Христовим, или да их препоручим реченоме заповједнику е да би се смиловао на њихове правце погледати и достојно правосудије учинити, али да их пуштимо преко Црне Горе с женама и дјецом у турску земљу бјежати . . . Ја сам размишљао верху моје пастирске дужности и верху свега што би се догодило кад би они у турску земљу пошли. И нијесам допуштио да пођу. Међутијем, моје препоруке до Ђенералске власти нијесу престале ходити, но . . . ходиле су бескорисно. Ваши новци које су ваши деспоти из вашег крвавог зноја, из вашијех мозољах изтијештили, јесу непријатељи највиши ваши. И тако вам не остаје друго нако междусобни мир љубав и тишина опћена, докле ваши праведни разлози не изиду пред ћесарскокраљевским двором . . . Иза тога биће сваком слободно приносити своје разлоге пред краљевским судом, а не пред

*которским, који изван сребра и злата и сопствене користи своје ни у чему правиче не налазе. Ја знам да вас ваши деспоти и которска властела називају ребелима, будући да су сами ребе-ли...*²⁸⁾

Једина измена коју је романсијер допустио односи се на Владичину оцену суда. Наиме, у Посланици он царски суд одваја од подмитљивог и неправедног которског суда, а Вуковић је ту разлику анулирао, и са разлогом. Владика је свакако тако мислио о суду „куге аустријске“ и није имао разлога да то мишљење скрива пред саговорницима Грбљанима, међутим, у Посланици, као писаном документу, морао је бити дипломатски обазрив, јер је знао колико му подмећу: „Ако мазга аустријска запне копитом о камен, крив је Владика!“, говорио је.

Аустријска власт је посебно енергично сузбијала везе Црне Горе са бокелским православним становништвом. О томе сведочи Владичино размишљање у глави „Ријечи мачеви“: „Окре-нем ли се према Боки — и тамо наш народ хрипље вјековима и само се смјењује рука која држи бич, а бич остаје исти — окре-нем ли се према нашој Боки, залајаће и Француз и Аустријанац: ево грамзивог Владике, жељног власти, ево отимача, јер ми имамо право на Боку на основу тог и тог уговора, из те и те године, тада је нама предата од оне државе која је раније ту владала. И све тако: имају некакве тапије и папире и уговоре, а уз ту сла-ну пјену живе вјековима људи, живи народ који није господар својом главом... Па ако кажем том приморском народу: реците слободно ко сте и шта хоћете, викните да чује сва Европа, онда сам ја славољубив, онда сам ја перфидан...“

После Наполеоновог пораза у Русији, Петар Први је поново ослободио Боку. Вуковић је у глави „На пјени од мора“ цитирао део његове Посланице Приморцима: „Сада немамо се кога бојати, него се сједините с вашом браћом Црногорцима, да ваше тиране затворимо у градове, да их уморимо главу... гдје највећи страх буде, ја ћу бити с Црногорцима“.

Крајем октобра 1813. Владика Петар је сазвао Скупштину Бокела и других из Приморских крајева да оствари стару жељу: уједини Приморје и Црну Гору. Скупштина је била „сва за вла-дичин приједлог (а знао је да неки католици и њихови попови неће за то бити, но сад не смију да дигну главу“). Била је изабрана и Централна комисија са Владиком Петром на челу. Све је ипак било решено у Паризу, на мировној конференцији: Бока је предата Аустрији и „Владика је истакао бијелу заставу“ на Которској тврђави. Повлачећи се уз Которске стране, плакао је што „оставља дошљацима ове питоме крајеве и људе са којима се био зближио“. Киван је био на Аустрију, али и увређен на руског суверена Александра Првог: „Пријатеље имам само у мо-

²⁸⁾ Ј. Миловић, цитирано дело, књ. 1, 178—79.

јем срцу записане, али их немам на дјелу, немам их кад је најтеже, кад се судбина народу кроји“.

Вуковић је, по мом утиску, блаже изразио драму Владике Петра Првог када је, после година ратовања и тешких жртава, Бока поново отета Црној Гори и предата Аустрији. Обавио је то краћим цитатом из завршног дела Владичиног писма цару Александру, од 26. септембра 1814. године, и коментаром: „И Владика“, доведен до највеће своје несреће, „стаде писати писма цару и руским доглавницима. Низао је редове тешке туге и разочарења и очајнички окретао очи према излазу у који ни сам није вјеровало: „Са сузама у очима, а у име цијелог мог народа, молим Ваше императорско величанство да нас прими у број својих поданика, јер ми у овом положају ни на који начин не можемо више живјети“. А испод сваког од тих писама вапио је потпис „Несрећни митрополит црногорски“.

Пре свега, овај потпис сретамо у писмима руском канцелару Румјанцеву и кнезу Александру Борисовичу Куракину, али Владика није тако потписао писмо цару Александру Првом. Поред тога, сем разочарања и очајања у његовом писму има и гнева и оптужбе, наравно имплицитно казане: „Црногорски народ, чувши из највишег решења Вашег императорског величанства да је сусједна нам Бокељска земља уступљена Аустрији, изгубио је сву наду, коју је из древних времена полагао на Русију и окривљује мене за своју несрећу, за то што је он од 1711, под мојим претходницима, митрополитима из моје породице Петровића, од Данила, Саве, Василија и мене самог увијек упућиван на непоколебљиву оданост Русији, што је због таквог нашег вођења много пута страдао и што је сада доведен до највеће своје несреће.

Најмилостивији Господару!

Ја сам навукао на себе и на овај народ срцбу сусједних држава, а нарочито Аустрије, једино због моје срдачне оданости и вјерности Русији, од које ме нису могли отргнути ни злато ни сребро, ни страшно превртање европских одношаја... Ја сам са Црногорцима, а под Вашом заставом ушао у бокељску провинцију не чекајући за то поновну заповест Вашу, јер сам је имао у Вашем највишем рескрипту. Ја сам се према овоме дигао свима силама да би доказао нашу усрдност према Вашој империји. Ја сам себе и овај народ сматрао као руске синове, и то не само због вјере и племенског сродства, него и на основу докумената од кога узимам слободу оvdје препис приложити. Ја и сада усред најтежих околности остајем у непоколебљивој вјерности светоме Вашем престолу...“

Више Владика, наравно, није могао рећи руском цару.

У односе са Аустријом треба убројити и заоштравање Владичиног конфликта са гувернадуром Вуколајем Радоњићем, после окупације Боке од аустријских трупа и жртвовања црногорских интереса од руског двора и дипломатије. Оба ова фактора

су ојачала Радоњићев положај. Вуковић је у поглављу „Вуколај“ исказао неколико опсервација о кући Радоњића и Вуколајевој личности, које потврђују Владичину праведност — ценио их је за јунаштво на које се Црна Гора увек могла ослонити, али га је одбијало њихово аустрофилство и заслепљена жудња за влашћу. Међутим, за ово друго Вуколај је имао извесно оправдање, јер су се „и Петровићи као пијавице држали првога мјеста; чим један занемогне, не обазире се ни десно ни лијево, но тражи наследника у својој кући, да се наша лоза одржи на површини“. За аустрофилство, међутим, није имао милости. Кад је сазнао да се Вуколај договара са аустријским генералом Милутиновићем да га протерају из Црне Горе, сазвао је Скупштину. Али се показало да је „губернадур био јачи но што је мислио“, јер је „нешто сиротиње за жито придобио“, па су га бранили. И одбранили. Владика је могао да прокуне „за сијање сјемена неслоге“ и „рада близу издаје“ и на томе се покушај обрачуна завршио. Битно другачије је текла и завршила се јесења Скупштина. Владика на њој није присуствовао, обезбеђујући тиме пуну објективност, али се „осјећала његова рука и ријеч“. Тада су сердари, војводе, кнезови и свештеници „сабрали Вуколају све што му није ваљало“ и закључили да га „више не признају за губернадура“.

Цивилне и војне власти из Котора и Задра стално туже Владикау аустријској влади и нарочито га терете за претензије да прошири утицај на Боку. За то су свакако имали разлога, јер је Владика Петар имао такве претензије и планове. На пример, он пише 14. јула 1800. Николи Давидовићу, свом поверенику у Русији: „Како мени овдје изгледа, европски рат се примиче крају, закључењу мира. Ако је тако, постарајте се свим силама код највишега двора, на основу упутстава која сте добили од овога народа, да би се благовело сјединити бокелску провинцију са Црном Гором, под сверуском јавном протекцијом, а са установањем јавне владе законито образоване. Вама је познато колико има тих Бокелаца и колико су они усрдно одани Црној Гори“. ²⁹⁾

Када су у лето 1802. настали немири у Грбаљској жупи, генерал Николети је у рапорту од 3. септембра 1802. нагласио да су „интриге владике црногорског главни узрок за немире у жупи“. Истовремено упозорава да је „умро досадашњи гувернер Црне Горе Радоњић, који је био у опозицији Владици, па је вероватно да ће овај немирни а властољубиви владика успети да за новог гувернера изабере човека из његове партије“. ³⁰⁾ И нови аустријски заповедник у Котору, Гизилијери, у извештају поднетом 20. новембра 1802, саопштава да је комисија после саслушања побуњеника Фруске, Николе Огњановића, Антонија Роси, Вукоте Мијајловића, Вићенца Николића, констатовала: „Из целог саслушања могло би се само извести да је владика могао имати

²⁹⁾ Др Вл. Ђорђевић, Црна Гора и Аустрија, Београд 1914, 56.

³⁰⁾ Исто дело, 61.

намеру да узме под своју власт најпре Жупу, па онда, ако буде могуће, и остатак аустријске Арбаније . . . Овај амбициозни владика жуди за руском заштитом, а у недостатку ове за француском заштитом, али обе сматра само као средство да дође до свог циља, а никако не жели страну владавину³¹⁾

Чак је и аустријски дипломата из Цариграда, Бренер, оптуживао владика Петра Првог: „Тај подмукли, властољубиви и амбициозни човек већ одавно у мислима прождире целу Боку которску“. Истина, он признаје да је седам осмина укупног становништва Боке православне вере, а само „Котор, Прчањ и Доброта припадају католичкој вери“, зато „владика над том огромном већином становништва врши свој неограничени утицај. Из тога се, наравно, развила читава држава у држави“³²⁾

На основу ових и оваквих достава шеф дворске канцеларије гроф Мајлат у рапорту цару од 8. марта 1803. предлаже: „Садашњег владика требало би збацити и приморати га да живи у Котору, или у Новом, а епархију требало би предати каквом ћесаровом поданику“³³⁾

Из „Посланице Грбљанима“ владике Петра очевидно је настојање да смири побуну. Разлози су страх од репресалија которског гарнизона, а, можда, и потреба да оповргне оптужбе за које је претпостављао да постоје. Према Вуковићевом приповедању „Посланица“ је израз истинског Владичиног миротворства. А узрок Грбљанске буне је првенствено *социјални фактор*: отпор кметова експлоатацији велепоседника. Оба тумачења су неспорна. Међутим, уметничка слика времена и средине била би ближе историјској истини да је у приповедање укључио и документа која откривају да оптужбе аустријских власти у Боки против владике Петра нису биле неосноване.

Прича о црногорско-аустријским односима завршава се у роману са две „аустријске пакости“. Прва, хтели су да заузму манастир Стањевиће и да га претворе у касарну. Иако је Владика настојао да спорове решава договорно, овог пута није отпео, скупио је одред младих бораца и кренуо у напад: ратници „испалише плотун па повадише јатагане и, уз стравичну вику, јурнуше к манастиру. Аустријски солдати, распоређени у риједак ланац, испалише пушку — двије, па се сметено сјурише низ страну према мору“, казује аутор.

Друга пакост је одбијање Владичине молбе да се извесном броју црногорских породица, из нахија у којима је настала глад, дозволи сеоба у Банат. Аустрија је поступила „цивилизовано“: тражила је спискове, а кад их је добила, молба се шетала од надлештва до надлештва, по хијерархијској бирократској лествици, и најзад је стигао одговор са најодговорнијег места: „Беч

³¹⁾ Др В. Ђорђевић, *Црна Гора и Аустрија*, Београд 1914, 62.

³²⁾ Цитирано дело, 65.

³³⁾ Цитирано дело, 69.

не може прихватити услове које исељеници постављају...". А услова су била два: „да им оружје буде дозвољено до тамо понијети“ и да се породицама које немају новаца за пут да зајам.

Све исприповедано објашњава Владичин вапај: „Тежа ми је куга аустријска но права куга!“

5.

Дух епохе се, као у документарности, аутентично чува и чује у језику дела. Језик у свом развоју прати животне токове који остављају трагове, посебно у лексици и фразеологији. Речи настају и нестају, иновације потискују из говорног и књижевног језика старије облике. Романсијер схвата да приповедањем о прошлости мора да васкрсава архаичне говорне форме и његов поступак подсећа на пипави рад археолога при откопавању локалитета. Зато у времену у коме се остварује, нарацију мора прожимати архаизација језика, као глас времена о коме приповеда. Наравно, степен архаизације зависи од казивача: уговорним ситуацијама када аутор уступа реч актерима давних збивања, биће интензивнија, што није обавезно за инперсоналног наратора, који може бити ауторов двојник, поготову није обавезно за ауторску интервенцију и коментар.

Улогу наратора има и Владика Петар: „Челобитно падам пред твоје ноге царице росијска... ја, владика црногорски Петар...“ И даље: „Да ли ћу остати присебан и наћи праву ријеч“. Владика говори Долчију, Радоњићу, Сими Милутиновићу и, посредно, читаоцу. Често је и монолошко Владичино казивање. Када наратор говори у владичино име обично његове речи цитира, мада не увек доследно. Истина, када се позива на Владичине Посланице и писма чешће их ставља у наводнике него што их парафразира. Приметна је и варијанта када инперсонални наратор говори уместо другог безименог казивача: „Допаде му глас: спрема се турска војска од Скадра“; „Неко исприча како се Турци загнаше на Михаила Перова...“, и др. Овај тип нарације има и дијалошку форму: „Тако ће један: Жива муња бјеше Иван Николин...“. И све варијанте приповедају о мотивима рата, освете, умира, пљенова, сукобљавању интереса европских сила око „мале земље отсвуд стијешњене“, спорова Црногораца са аустријским властима у Боки, молбе, тужбе, пресуде Црногорске скупштине, постају сведочења о људима и земљи, а тиме и гласови епохе.

Проучавајући изворе — Посланице Владике Петра Првог, његову кореспонденцију са дипломатским и административним институцијама Русије, Француске и Аустрије, документа о црногорској стварности краја XVIII и првих деценија XIX века, Вуковић је чуо неколико гласова: пре свега, аутентични народни

говор; језик административних институција; језик Владичиних кореспондената чији је дистинктивни знак школа и књига. У Посланицама владике Петра Првог доминира *народни језик*. Треба нагласити да је Петар Први много пре Вука Караџића остварио основни принцип његове реформе: *увео је народни језик у своје списе разних жанрова*. То су условила два битна разлога: прво, народ коме се обраћао не би могао схватити његове поруке да су биле писане славеносрпски, чак и језиком образованог архијереја, што је Петар Први и био. Друго, по вокацији даровит беседник и писац, осећао је лепоту и изражајну моћ српског језика.

Вуковић је имплицитно показао у роману необичну појаву: народ који није имао ниједне школе, који је живео изван сфере утицаја књиге, *изузетно је ценио убедљиво и сликовито казану ријеч*, памти ју и понавља за пример, дајући јој ауторитет неоспорног аргумента и истине. Тиме се може објаснити и висок степен афористичности у Посланицама, али и у исказима људи из масе. У дисертацији „Језик Петра Првог Петровића Његоша“, др Бранислав Остојић је дао стручну филолошку студију, али је тако Владичин језик разнио на граматичке категорије, да се изгубила његова садржајност, дикција, експресивност. Чедо Вуковић је, напротив, тежио да покаже управо поменуће његове квалитете, и даје Владичине „творачке резултате“.³⁴ Таквим текстом роман и почиње — одломком Посланице Брбанима, писане 1880. године: „Знате како сам вама и свијема Црногорцима *вазда и на свако мјесто говорио, молећи свакога и заклињући да у мир и слогу међу собом живите*. И колико сам труда и муке од почетка до сада претрпιο, то само један бог знаде... Заборавио сам и моју душу и моје здравље, а пријенуо за вас и другу браћу Црногорце, да не изгубите, него да уздржите своје поштење и славу... јер знам шта је слобода и шта је темељ од свакога добра на овоме свијету; а знадем и шта је робство, и невоља или сужањство и јарам тући оному који га носи...“

³⁴) Истина, у предговору књизи „Фреске на камену“ Вуковић је казao ризичну мисao: „Већ на први поглед јасно је: Петар Први није писао посланице као књижевне творевине — нити их је тако схватао, нити им приступао са том амбицијом. Писао их је натјериван свакојаким невољама — као што се пишу сви спонтано настали текстови које диктира живот... па се чини данас да је посланице писала сама рука невоље“.

Има свакако у овој мисли истине. Ипак се не може примити као коначна оцена из више разлога. Прво, не могу се све посланице унифицирати, јер се тиме губи различитост повода и мотива о којима говоре, зато их је неопходно диференцирати управо по том критерију. Друго, свако ко пише настоји да што садржајније изрази своју мисао, зато се пре може говорити о усмерености него о спонтаности. Треће, има низ Владичиних посланица, говора, чак и делова текста „Стеге“ који својом лексиком и метафоричношћу фразе откривају да Владика није „нехотице зашао у творачки чин“, већ су писани даром и амбицијом књижевника.

Неколико особености језика поруке привлачи пажњу: прво, иницијална реч *знате* понавља се више пута, у варијантама, али са истим циљем — Владика се обраћа људима које *не убеђује, већ подсећа* на оно *што знају*. А то што они знају, зна и он, и — бог. Тако се ауторитетом божјег имена не само исказује неспорност истине коју говори, већ и староставни начин мишљења једне средине у једном времену.

Друго, приметно је да се Владичини искази, углавном, завршавају *глаголским облицима: говорио; живите; претрпιο; знаде; носи*. Овакав склоп реченица открива код аутора посланица утицај библијског стила. Вуковић је у опису Владичине Библиотеке указао са разлогом да је „Библија на руском често читана“. Примера ради ево једног текста из Књиге пророка Јеремије: „Погледах, а гле, нема човјека и све птице небеске *одлетјеле*; Јер овако говори Господ: сва ће земља *опустјети*; али је нећу сасвијем *затрти*; Од вике коњика и стријелаца побјећи ће сви градови; сви ће градови бити *остављени* и нико у њима неће *живјети* . . .“³⁵) Природно је да Владика Петар Први, уз то образован, користи библијске узор. Користио је и библијске максиме, као у „Посланици Катунјанима“ из 1822: „Ви чините оно што знате, али не знате што чините“, што је варијација Христовог вапаја „Оче, опрости им, јер не знају шта чине“.

Треће, упадљив је број синтагми из народног говора: *мир и слога; труда и муке; вазда и на свако мјесто; поштење и слава; један бог знаде; тући јарам; свако добро на овоме свијету*.

Четврто, занимљива је конструкција две завршне реченице: смисаоно оне су контраст, што је евидентно по лексемама носиоцима значења исказа — *слобода* и *ропство*. Контраст се продубљује поређењима која следе: слобода је „*темељ свакога добра на свијету*“, а ропству су прво додати варијетети *невоља* (русизам у значењу неслобода) и *сужањство*, а на крају семантичко богађење врхуни у симболичном знаку — *јарам* (тући!).

Све ово у нормативном читању изгледа природно, и спонтано, али аналитичко читање текста открива особености које уверавају да је аутор, следећи мисао, ипак *слагао исказе* по узору на Свето писмо, *ослушкивао* и *замислио* како ће речи деловати на „браћу Црногорце“ када им на збору сердар, војвода или свештеник буде читао. Уверен сам да је црногорска средина под утицајем писмених порука и говора својих владика, као и народних пјесама, изграђивала схватање и осећање мудре и лијепо срочене ријечи која ће се памтити. Речитост Црногораца није неки генетски феномен, већ резултат што су на челу племенске

³⁵) Свето писмо, Савет библијских друштава, 1950, 25, 27, 29, стих 610.

заједнице имали владике и господаре снажног песничког дара, који су са њима зборили, порукама и беседама, оваквим као „Посланице“ владике Петра Цетињског. А то се по примеру узора преносило на нахијске, племенске, братственичке прваке, по принципу „што је рекао господар, сердар, бригадир, капетан“ и даље на масовног слушаоца.

Архаизација је осетна у деловима фабуле где се цитирају Посланице, писма Владичина руском Синоду, Доситеју Обрадовићу, старешинама црногорских манастира, и, делимично, Карађорђу. Али Вуковић то не чини никад у целини, већ брижљиво одабраним одломцима. Поред тога, архаика је чешћа у лексици и фразеологији расутој по тексту приче, од почетка до краја, тако да одржавају континуитет гласа минулог времена у читаоцем доживљају нарације. Речи: анатема, антими, архипастир, благородије, благополучије, непокојствије, богомрски, војна, возможно, воображеније, вртоград, вожд, воздвигнути, господ, грабљеније, добромислећи, дарованије, земљетрјасеније, злодејаније, запрешчавати, изобретеније, иновјерни, икона, јектеније, канон, кавалер, калеж, милосердије, мненије, моленије, објављеније, обнадежити, оскорбљеније, обитни, отечество, окајаник, преосвештени, получити, просвештеније, полза, поруганије, покровитељство, пресељеније, причина, рат, разоритељни, рукоставник, расужденије, свјатејши, содржаније, состојаније, самосилност, смртни, сљедоватељно, совершити, также, ђивот, уфати, утјешеније, удовољствије, усердије, училиште, челобитња, чест, человек, чувствитељни, и др., као и синтагме, фразеологизми и обрти: архипастирскоје благословеније, вјечно заточеније, бога ради, благодат божија, вообразити можете, божји угодници, биљежим се, домови отлучени, да јест вједеније всјакому чловјеку, извјестно да буде, имејущи грехи, лафа московска, како не убојус совјета нечестивих, свјатое крещченије, све Содом и Гомор, час смртни незнан јест, целујем земљу под ноги идеже стопи ваши, умиљејши слуга, чада ваши, — одржавају континуитет гласа прошлости и дају приповедању патину древности. Лексички слој архаизама, иако номинално није документаран, с правом се укључује у историјски план дела, јер је историјска језичка чињеница. Међутим, треба напоменути лексика овог типа уопште није својство говора средине, већ само Владичиног, зато делује издвојено, усамљено, као и његово образовање у Црној Гори, без школа и књига. Романијер је са осећањем мере дозирао архаизацију приповедања, мислећи на читаоца свог времена, зато нарација „Порука“ звучи савремено.

Милосав Бабович

ПОСЛАНИЯ ЧЕДО ВУКОВИЧА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ РОМАН

Резюме

В работе „Послания Чедо Вуковича как исторический роман“ автор преследует главную цель: показать как из архивных материалов и других источников писатель создает художественные образы государственных деятелей, массовые сцены битв, совещания народных представителей, воскрешая, таким образом, далекое прошлое, конкретно: видение Черногории эпохи митрополита Петра Первого Петровича Негоша.

Сопоставительным анализом текстов документов и сцен романа определяется уровень документарности повествования и в то же время, степень верности фабулы историческим фактам.

Все остальные качества этого художественного произведения не являются предметом анализа и оценки.